

מהגרים הופכים להגמוניה

דוד לביא

מבוא

במאמר זה מתוארות שיטת העבודה בעיתוניו של אליעזר בן-יהודה (להלן: אב"י), והפרקטיקות העיתונאיות אשר שימשו אותו בבואו לעצב את דימויים של המהגרים שבחרו להתיישב במושבות הראשונות אשר נוסדו בארץ ישראל. **הצבי** נוסד ב-1884, העיתון הראשון במה שכונה "היישוב החדש" בארץ ישראל. אב"י ביקש לכנות את עיתונו **האור**, אולם מטעמי רישוי ממשלתי כונה העיתון **הצבי** רוב זמן פעילותו. העיתון, שהפך ברבות השנים לעיתון יומי, היומון העברי הראשון בארץ ישראל, יצא לאור בהפסקות עד מלחמת העולם הראשונה. עיצוב דימוי המתיישבים בתודעת קוראי העיתון נועד לסייע בגיוסם לפרויקט הלאומיות, שאב"י היה מתומכיו, ואשר לרשותו העמיד את עיתונו. רוב המתיישבים היו עולים חדשים, מיעוטם ילידי הארץ. אב"י עמל ליצור בעיתוניו דימוי אחר לארץ ישראל, ליישוביה ולאנשיה, במזיגת ישן עם חדש. הדיווחים התנקזו אל **הצבי**, אשר בשנותיו הראשונות היה זירת התרבות והתקשורת העברית המרכזית בארץ ישראל, ותרם לעיצוב התודעה העברית החדשה באופן ייחודי. חוקרי תרבות רבים סבורים שאפשר לחלץ את האידאולוגיה שבבסיס הפעולות היומיומיות (למשל: Williams, 1983, pp. 26-30; Turner, 1987, pp. 95-97). בהתאם לכך מתבססת שיטת המחקר והניתוח במאמר זה על שילוב מתודות ותפיסות מתחומי חקר התרבות וההיסטוריה של הרעיונות, בניסיון להבין את התמות הבסיסיות של עיתוני אב"י על המתיישבים. עיתוני אב"י עסקו ביצירת קונסנזוס לאומי,¹ באמצעות כלים אזרחיים.² קונסנזוס זה שימש תשתית אידאולוגית משמעותית לעיצוב הלאומיות ותפיסות מרכזיות ממנו חדרו אל תפיסת המדינה שבדרך בשנות הבריאה של התפיסה,³ וסייע לעיצוב הגבולות הסימבוליים של הלאום.⁴ בפועל עסקו עיתוני אב"י בתקנון התרבות החדשה באמצעים עיתונאיים הנחזים ללגיטימיים: איסוף, עריכה, פסילה, מתן דגשים, קביעת היררכיה באמצעות גרפיקה, עימוד וכותרות, כתבות מקדמות וכתבות "פולו-אפ", וכיוצא באלה.⁵ אב"י ביקש להראות כי השיח החדש בעיתוניו איננו מנוהל ומכוון אלא הוא כביכול שיח טבעי השוקק מאליו, כקול ההמון, כשהאינטלקטואל עורך העיתון מעורב לכאורה אך בביטוי. בהתאם לכך נארה פעמים רבות הטפה אידאולוגית ישירה בעיתוניו בדיווח על ביצוע תרבות: ציטוטי דוברים, נואמים ומגשרים,⁶

שהובאו לא פעם כתיאור סיפורי.⁷ מניתוח חלק ניכר מהנאומים אשר צוטטו בעיתוני אב"י עולה כי הנאומים עצמם – או לפחות ציטוטיהם – שימשו כר לתפעול השיח הלאומי החדש.

היישוב החדש המסוקר בעיתוני אב"י נבדל מהיישוב הישן בשימוש ברכיבי ההון התרבותי היהודי. משמע רוב המושגים, שמות המקומות, וחלק ניכר משמות הגיבורים לא היו חדשים לקורא; השיח אשר נבנה באמצעותם היה חדשני. התוצר העיתונאי של אב"י היה שונה מכל מה שקדם לו והתבסס על שינוי אופני צריכה של ההון התרבותי הקיים. זהו ייצור ערמומי וחתרני הנחזה להיות פנים יהודי, מפוזר, אך לפי מישל דה סרטו הוא חודר לכל מקום, שקט וכמעט בלתי נראה, מכיוון שאין הוא מודיע על עצמו באמצעות מוצרים משלו אלא באמצעות אופני שימוש במוצרים המוכתבים על ידי סדר שליט (De Certeau, 1990). לב השינוי באופני השימוש בהון התרבותי אירע בקהילות מהודקות ומובחנות תרבותית. גם אם בפועל היו קהילות היישוב החדש הטרוגניות יותר ממה שדיווחו עיתוני אב"י, וביצועיהן התרבותיים לא היו מושלמים על פי תקני הייצור של מהנדסי התרבות,⁸ הרי שבכוחה של המלאכה העיתונאית היה לתקן את המקטעים הפחות מחמיאים בתמונת המציאות העיתונות של אב"י עסקה הרבה בתרבות העברית החדשה. המציאות שנשקפה מדפי העיתון יצרה תחושה שהעשייה עולה על השימומו, ושבני היישוב החדש עסוקים במפעלים תרבותיים יותר מכפי שעסקו בכך באמת. דומה שהדיווח העיתונאי אף שיקף עבור המסוקרים את האופן המוגמר אשר בו היה הביצוע התרבותי בהשתתפותם אמור להיראות, לו בוצע ללא דופי.

המוקפדות הממורקת של עיתוני אב"י הייתה סממן מערבי, אירופי ומודרני. מול תיאורי הסחי והנחשלות בארץ ישראל,⁹ סימנו עיתוני אב"י לא רק את מסוקריהם ביישוב החדש (איכר, מורה, מתעמל¹⁰ וכדומה) – אלא אף את עצמם כמרחב של נקיות, אשר זיווה של הנאורות בוהק ממנה.¹¹ בכוחה של נאורות זו, שראתה עצמה שגרירתה של הקידמה האירופית בלבנט, היה לסחוף אחריה את המגזר ה"נחשל" כביכול ביהדות ולגאול אותו מפגורו.¹²

במידה מסוימת טופחה בעיתוני אב"י הלאומיות כסיעה יריבה לקהילות היישוב הישן, ככזו האוחזת במשאבים תרבותיים איכותיים יותר מאלה של יריבותיה. פרקטיקה זו דומה למה שכינה מוריס דיברז'ה



אליעזר וחמדה בן־יהודה, 1912

הלאמתה של ארץ בתודעה נעשית בין היתר באמצעות שימוש עקיב במושגים. עיתוני אב"י נהגו להשתמש במושגים אשר קשרו את ארץ ישראל אל אבות האומה ואל עברה המקראי, ועל כן למי שהוגדרו כיורשי אותם האבות. הארץ זכתה בעיתוני אב"י לכינויים "ארץ האבות"¹⁶, "ארץ אבותי"¹⁷, "ארץ אבותינו"¹⁸, ו"ארץ העברים"¹⁹. קורא העיתונות העברית היה אמנם מורגל במושגים הללו עוד מקדמת דנא, אך כעת הם הוטענו במשמעות אשר חיזקה בהם את הממד הלאומי.²⁰ ההתייחסות אל תושביה היהודים של ארץ ישראל הייתה לעתים כאל "אנחנו" קיבוצי: "בני ארץ־ישראל"²¹, למשל. על כן כונתה הארץ לעתים במושג הפשוט, הטבעי והמתבקש, אך בנסיבות העניין גם הטעון פוליטי: "ארצנו"²². התהליך האינטלקטואלי אשר אב"י היה שותף בכיר בו, אירע על רקע החתירה הרומנטית העמוקה לשרשיות שהייתה חלק מהתנועה הרחבה יותר של חזרה לטבע ולמולדת. העיתונים הפכו ל"מקום הגילוי" של הארץ במלוא תפארתה ושל מתיישביה החדשים. הם היו לדימוי המוקטן, המהודק, של העולם הלאומי, "דימוי האמת" שלו; לזירה של הבעת תשוקות מרחיקות לכת ומימושן המרבי בעזרת פרשנות שיטתית, רב תחומית, נבונה וקפדנית.

(Maurice Duverger) "הפקטור הסוציולוגי", אותה עליונות תרבותית אשר לה זקוקה קבוצה המבקשת שלטון בשדה התרבותי (pp. 308-309 Duverger, 1972). גם אם מאן זהו לא השכיל להבין עליונות זו, הורו לו לעתים עיתוני אב"י מה עליו לחוש נוכח התהליך הקסום והאנשים השותפים בו. כך למשל הומרץ הקורא לחוש נוכח מתיישבי גדרה: "ואתה עומד מן הצד וקורא כל זה ושומע כל זה ולבך מפרסס ורוטט, מפרסס ונהנה, ואם בעל־נפש אתה ונשמתיך קשורה בישוב קטנטן זה, מוכרח אתה להתבטל ולחיות קידה בפני האנשים הללו, שעמדו על המשמר גם בשעות־החרום היותר קשות ולא עזבו את מקומם"¹³. חגיגות מקומיות במושבות החדשות הוגדרו לעתים "חג לאומי"¹⁴. יתר על כן, דיווחים ממין זה הושלמו בצייטונים מעיתונים אחרים אשר תמכו בנרטיב אשר ביקש להעניק חשיבות ומשמעות למושאי הסיקור של עיתוני אב"י. "גדרה היא ע"פ תכונתה אחת המושבות היותר מצוינות ומיוחדות במינה", ציטט למשל הצבי את מנחם אוסישקין מתוך העולם.¹⁵ כמעט לכל דיווח בעיתוני אב"י היה פוטנציאל לשמש כרכיב במוצר תרבותי העתיד להיכלל בתרבות החדשה שעוצבה עבור קהילת המהגרים. משמעותו של המוצר התרבותי התעצבה לעתים גם נוכח הדיווחים אשר באו בעקבותיו באותו עניין. ההרמוניזציה בין מוצרים תרבותיים אשר הופיעו בעיתוני אב"י נעשתה בין היתר באמצעות אזכור חוזר ונשנה של מוטיבים כאהבת העם, קדושת הארץ, חדות החגיגות הלאומיות, היקסמות מהחינוך הלאומי של הילדים וגאווה הדיבור העברי. מוטיבים אלה, בעיקר האחרון, עברו כחוט השני בין מוצרי התרבות החדשה. הם היו רכיבים ממתגים ומבדלים מהמוצרים התרבותיים האחרים, אשר התבססו אף הם על ההון התרבותי היהודי אך נחזו ללאומיים פחות. שיח ההיקסמות מהאירועים התרבותיים הדריך את הקורא כיצד יש להבין את האירוע, סייע בשיפור רושם החוויה, והעניק לו בתודעת הקורא ערך בדיעבד.

עברם של המהגרים נשכח כמעט כליל. רגע ההגירה כמו היה לרגע המרת תכלית חיים אשר ייתר את העיסוק בתקופה שקדמה לבואם לארץ ישראל. המתיישבים תוארו בעיתוני אב"י כאנשים חרוצים ומסורים אשר מטרתם להשיב את הארץ לרשותו של העם היהודי, וככאלה המכירים בכובד אחריותם זו. עברה הקדום של הארץ החדשה היה לעבר הרלוונטי שלהם אשר דחק את העבר הקרוב, השתוק וחסר החשיבות בארצות מוצאם. חוויית ההגירה הייתה לפיכך לנקודת קיטוע בעלת ערך חיובי, אשר בה הושל העבר הפרטי הקרוב ואומץ העבר הקולקטיבי הרחוק. התרבות החדשה, שעיתוני אב"י היו ממוביליה, תבעה מהם לגבש תודעה היסטורית מפוצלת: מחד גיסא אטימות כמעט גמורה להיסטוריה הפרטית ולחוויות הילדות והנעורים, ומאידך גיסא רגישות עצומה להיסטוריה האבסטרקטית והמרוחקת של האומה. הם ניסו לפתור את פרדוקס התודעה ההיסטורית המפוצלת בעזרת שני מכניזמים בעלי נוכחות משמעותית. הראשון טיפח את עליונות הקולקטיב הלאומי על פני האינטרס הפרטי, ומכאן שלהיסטוריה הקיבוצית, גם זו הקדומה, הייתה עדיפות להיסטוריה הפרטית הקרובה. השני טיפח את עליונות ההיסטוריה הרחוקה נוכח היותה קרובה גאוגרפית אל מקומות הישוב הנוכחיים של המהגרים. עיתוני אב"י עשו שימוש רב גם בדיווחים על חפירות ארכאולוגיות אשר אימתו כביכול את עובדת ישיבתו של העם היהודי בארץ ישראל. בכוחה של כל תגלית ארכאולוגית קונקרטיה היה לרפא את האבסטרקטיות של הזיכרון הלאומי הרחוק.

של הדיווחים בדוגמאות שהובאו לעיל הוא שיש לסמוך על הקידמה, שכן האמצעים הטכנולוגיים מיטיבים עם האדם. בלילת חדשות החוץ בחדשות מארץ ישראל, בעיקר מהיישוב החדש, הגישה בעיקרה את החדשות מהמושבות עם חדשות העולם הגדול. אם עיתוני אב"י היו לתמונת העולם, הרי שהיישוב החדש מוקם בתוך עולם זה בנפח דיספרופורציונלי ביחס לגודלו האמיתי. אפשר לדבר על שני מעגלים של קהילות מדומיינות שאנשי היישוב החדש נאלצו למקם את עצמם: במעגל הפנימי הם היו "עבריים" ובמעגל החיצוני היו חברים בקהילת הקידמה הכלל עולמית. גם אם חלק ניכר מפלאי הטכנולוגיה לא היה נגיש להם, הרי שתאיוריהם של החידושים וההמצאות היו נגישים בעיתוני אב"י, אשר פעלו למזיגת דימויי ה"נאור" בדימוי ה"עברי". מי שרצה בכך, יכול היה לשבת בארץ ישראל ולדמיין שהוא חלק מפרויקט הקידמה הבינלאומי. ההשתייכות המדומיינת בחלקה אל העולם הגדול סייעה למתיישבים להתחבר אל המקום תוך התנתקות ממי שסומן ככזה שאיננו בן העולם הנאור, יהודים אורתודוקסים למשל. פורמט עיתונות ההמון שימש את העיתונים השונים, ובהם עיתוני אב"י, להעברת מסרים בעלי אופי חילוני-לאומי-פטיליסטי.²⁷

השלטון העות'מאני בארץ ישראל לא נודע בקידמה הטכנולוגית שהביא לבני הארץ. בהתחשב בכך, ונוכח שיטת המילת העות'מאנית שאפשרה אוטונומיה דתית, ובמידה מסוימת אף תרבותית לכל עדה, מזיגת ה"נאורות" ב"עבריות" הייתה אפשרית מבחינה מעשית בזירת התרבות, שהתכסתה לעתים כהסוואה בשמיכת התאולוגיה, יותר מאשר בזירת הטכנולוגיה. מרגע הפרסום הפך הדיווח העיתונאי על ההמצאות גם את העיסוק בענייני טכנולוגיה לתרבות. ייתכן שהדיבור הטכנולוגי בעיתוני אב"י פיצה את נפש המהגר, המיוסר בעבודה קשה, על רמת הטכנולוגיה הנמוכה יחסית בארץ ישראל בתקופה העות'מאנית, ואולי העניק לה תקווה.

הדיווחים על אירועי תרבות ביישוב החדש

באופן יחסי, אם כן, קל היה יותר לייצר בארץ ישראל תרבות מקבילה לזו של העולם המערבי מאשר טכנולוגיה מתקדמת. בין הדיווחים על אירועי תאטרון ואופרה בפריס ובלונדון ובין אירועי התרבות ביישוב החדש ואף במובלעות שלו בערים הוותיקות, היה מתוח סיב של דומות. לא פעם הודגשה הקידמה והאירופיות של ה"חזיונות" (הפקות התאטרון) ושל הכינוסים החגיגיים בארץ ישראל. "התאטרון! התאטרון! האח, היש לך היום, בעולם הנאור כלו, מוסד יתר יקר ויתר חביב מן המוסד הזה", תהה איתמר בן-אב"י. בן-אב"י, אשר חיבר קידמה עם תרבות עברית מפותחת ועם תאטרון, הדגיש במאמרו את שנותיו באירופה, "מרכז האור וההשכלה" כלשונו, שם למד לדבריו את חשיבות התאטרון. הוא הביע תקווה כי בארץ ישראל יבנה תאטרון מכובד כמו בפריס, בברלין, ברומא ובווינה, "שהעם יראה בו במה לאומית".²⁸

לעתים הובלטה בעיתוני אב"י נוכחותם של צופים נוצרים, כמו באו כוהני הקידמה לאשר ולקדש בקדושת הנאורות את האירוע של התרבות העברית החדשה בארץ ישראל. הצבי התפאר שבערב חגיגי לכבוד תנועת מכבי בירושלים נכחו אורחים רבים: "הלשכה הגדולה של בית האורחים היה מלא מפה לפה אנשים ונשים, רבם נוצרים, מהסירים ומישיבי עירנו, כלם לבושים בגדי יום טוב; כפרוזדור עמדו

כמעט בכל גיליון של עיתוני אב"י הובעה שאיפה מרחיקת לכת, ותוארה שאיפה מוגשמת כלשהי ומתן משמעות לסבל או לשמחה. מי שחיפש "גאולה" אלטרנטיבית לזו הדתית היה יכול למצוא אותה בשפע בעיתוני אב"י. הם היו לכור ההיתוך של המציאות המיוזעת עם האידאל הנשגב, ומיקמו את חיי היום-יום במחשבה הציונית המתגבשת; תיווכו את משמעות הלמות הפטיש בגדרה לעסקן הציוני בפולין אך גם למתיישב היהודי עצמו; מיוזגו את הגיונו של הסבל – שהוא מנת חלקו של המהגר לארץ חדשה – עם הכמיהה להיפטר מסבל זה. פעולות אלה ציינו ככל הנראה לכללים מסוימים. במילים אחרות, כפי שהראה דה סרטו, במקום כלשהו חייב להימצא הגיון של אותן פרקטיקות (De Certeau, 1990). התנועה הציונית הייתה עמוסה "מקומות" המקבצים לתוכם "הגיונות של פרקטיקות". כל פרוטוקול של אגודה ציונית למשל יכול להיקרא כ"מקום" שכזה. אף העיתונות העברית בעת ההיא – גם זו שבאירופה – הייתה "מקום" שכזה.²⁹ אלא שקרבתם של עיתוני אב"י לאירועים במושבות הפכה אותם, לפחות בשנים הראשונות של העלייה הראשונה, לזירת התרבות הארץ-ישראלית המרכזית שבה עובדו ועוגנו פרקטיקות היום-יום הללו לכלל אידאולוגיה סדורה בהקשר לאומי.

המהגרים והקידמה הטכנולוגית

דיווחים, בדרך כלל בעמודים הראשונים, על נפלאות הקידמה העולמית (למשל: טלפון ושח-רחוק, רכבת, אווירון, אנרגיה סולרית, גילוי קרני רנטגן וכיוצא באלה), מוקמו פעמים רבות בעיתונות אב"י סמוך לדיווחים על המהגרים אשר התיישבו במושבות החדשות. הקידמה העולמית הפכה בעיתוני אב"י למעין בעלת ברית של הלאומיות היהודית החדשה. דיווחים רבים כללו הסבר נלהב על מנעמי הקידמה, משל היה אב"י – במקביל לתפקידו הלאומי – יבואן המודרניזם האמון על שיווקו לציבור הארץ-ישראלי. ייתכן שאסטרטגיה עריכתית זו של צימוד מתמיד בין לאומיות עברית למודרניזם מיובא סייעה לחלק את העשייה הארץ-ישראלית מעולם הפנטזיה האוטופית המנסה להתממש, ולהאיר אותה כחלום בר הגשמה, בדומה להמצאותיה המבורכות של הקידמה אשר כבר מומשו בעולם, וכנראה אף בקשר אליהן. היה זה רמז עבה לכך שהכול אפשרי: לשעבד את הטבע לצורכי האדם, להמיס כל מחסום קדמון בתנופתה של הקידמה. ה"עבריות" של גן הילדים בראשון לציון, ה"לאומיות" של גימנסיה הרצליה בתל-אביב, המכוש של פועלי פתח תקווה רכבו כולם על המודרניות העדכנית שיובאה בקפידה בעיתוני אב"י. לצד הניחוח של בירות אירופה עיתוני ינקו מהן גם את התחושה שאי-אפשר לעצור את המהפכנות.²⁵ הם ביקשו להפנות את האנרגיה לעיצוב מהפכני של ארץ הקודש. בני המושבות החדשות עוצבו בשיטתיות בעיתוני אב"י כמייצגי קידמה, או לפחות כמי שמצפים מהם להביאה אל הארץ. כך, למשל, כאשר ביקש הצבי לתאר את חולשת היהודים בימי גלות בית ראשון, הוא נעזר בהשוואה עם מי שדימויים כבר הובנה כסמל הקידמה: "הכורמים והיוגבים של הזמן ההוא לא היו הכורמים והיוגבים של ראשון-לציון של גדרה ושל זכרון-יעקב".²⁶

הפילוסוף קלוד לפור סבר כי אחד ממאפייני העידן המודרני הוא אובדן סממני הביטחון והניסיון לגבש דפוסים בטוחים חדשים (Lefort, 1986, p. 15). בפרסמו ידיעות על שכלולי המודרניות והמצאותיה אפשר לראות ניסיון של אב"י לגבש דפוס של ביטחון חלופי. המוטו

קיבוע שמות הישובים החדשים בתודעה

המרחב התודעתי היה שונה בעיתוני אב"י מן החלוקה הקוגניטיבית שהייתה מוכרת בארץ ישראל קודם לכן. הרושם שיכול היה להתקבל בשלב מסוים מקריאת עיתוני אב"י היה שהישובים החדשים ותיקים יותר מגילם הכרונולוגי. אחת הפרקטיקות להטבעת שמות הישובים החדשים בתודעה הקולקטיבית הייתה בדיווחים רבים יחסית מהישובים החדשים, אשר כביכול אילצו את העיתון לחזור שוב ושוב על שמותיהם. לעתים קרובות שולבו שמות הישובים החדשים בכותרת הידיעה, למשל: "חג המכבים" ב"פתח תקוה", "העברית בפתח תקוה", "חנכת בית העם בראשון לציון", או "אבן הראשה בראשון לציון".⁴¹ ידיעות בעלות משמעות⁴² שימשו בערבוביה לצד ידיעות זניחות ומקומיות מאוד. אפשר לזהות מגמה של שרוב שמות הישובים החדשים בכותרות הידיעות בעיתוני אב"י יותר מאשר שמות הישובים הוותיקים. למשל, לעומת הכותרת שהזכרה לעיל, "חנכת בית העם בראשון לציון",⁴³ הסתירה הכותרת של ידיעה לא פחות חשובה, אשר הוכתרה במילים "חג חנכת הבית" ללא ציון שם הישוב,⁴⁴ את העובדה שמדובר בחנוכת בית הספר של כ"ח בירושלים.

אם הלאומיות הייתה יריעה סימבולית שיש לקבע אותה בקרקע ארץ האבות, כל אירוע מקומי היה מעין יתד אחיזה. בעיתוני אב"י היו הדיווחים החולפים והארעיים, המקומיים באופיים, לפעולות רישות אשר בהצטרפן זו לזו יצרו מעין כפר גלובלי מדומיין. בכפר מדומיין זה היה יכול איכר מראשון לציון – הנאנק תחת התקפות שודדים ערבים, מחלות לאדם ולגפניו ומחסור במים ובכסף – להתענג על קריאת דיווחים על פעילות פעוטות הגן או על חגיגה מקומית במושב רחוקה. התיאורים של המערכות השונות ביישוב החדש שהובאו בידי אב"י לוו בדרך כלל במין עננה של תחושות שהתערבבו בה ביטויי הנאה, גאווה והיקסמות אשר ביקשו להבנות בקורא חוויית עונג מהתהליך. היה זה כמעט עונג פיזי. רולן בארת השתמש במושג *Jouissance* לתיאור העונג הפיזי שהטקסט הספרותי מסוגל לייצר. עונג זה, לדברי בארת, הינו ביטוי מוחץ של הגוף, ולפיכך הוא מעבר לכל אידאולוגיה, תוצר של הטבע ולא של תרבות.⁴⁵

אחת מאסטרטגיות העריכה שנקט אב"י להשגת דיווחים על אירועים מקומיים פחותי חשיבות בעיתון שהתיימר להיות כלל ארצי, הייתה הצמדת האירועים הזניחים לדיווחים משמעותיים יותר כדוגמת חדשות חוץ, ולא רק כאלה שעסקו בחידושי מדע.⁴⁶ חדשות מרעישות על הגדלת חימוש ותזוזת כוחות צבא ברחבי הגלובוס מוקמו בעמוד הראשון לצד דיווח על שגרה פתח תקוואית מנומנת בניחוח פריחת הדרים או על בחירות לוועד מושבות יהודה.⁴⁷

חדשות החוץ וסגנון העריכה שיוו לעיתוני אב"י סגנון "אירופי", לפחות לדעת עורכו. "לרגעים היה אפשר להאמין כי בירושלם יוצא לאור עתון ארפי בכל משמעת המלה, ובכל פנות העיר העתיקה, גם ביפו, גם במושבות הלך 'הצב' ונשא בגאון את דגל החרות והלאומיות העברית", כתב.⁴⁸ הדיווחים הזניחים הוכלו אם כן במסגרת "אירופית", אשר ניצוצות מביני-לאומיותה היו אמורים לדבוק – לפחות בתודעת הקורא – באנשי הישוב החדש, רובם מהגרים מארצות הקור המזיעים תחת שמש הקופחת בעוצמה לא אירופית בעליל.⁴⁹

רושם הרצינות והחשיבות העיתונאית של דיווחי העמודים הראשונים בעיתוני אב"י העניק מעין מראית עין של רצינות ומידה בלתי מבוטלת של ממשות לגיליון העיתון בכללותו. כך דולל במעט

שני קוסי החכם באשי לבושים בגדי השרד שלהם. פני כל האורחים הפיקו עליזות וקצר רוח כפני היושבים בבית חזיון ומחכים להרמת הפרכת וראשית משחק של מחזה על ידי משחקים מפרסמים".²⁹

הכרוניקות בעיתוני אב"י שתיארו אירועי תרבות במושבות החדשות, לא נערכו בדרך כלל על פי נושא אלא על פי רצף גאוגרפי של דיווחים מקומיים. אסטרטגיה זו, שדומה כי חיפשה הדגשה של שיטתיות, סדירות וכמות (של המקומות שמהם מובאים דיווחים), הביאה להגדלת מספר הדיווחים מהישובים החדשים דלילי האוכלוסין, אשר בדרך כלל נעשו בהנמכת רף החדשותיות. גם חגיגה שגרתית בגן ילדים³⁰ או בבית ספר³¹ זכתה בכיסוי תקשורתי. מבחן לתלמידים בני הישוב החדש היה יכול לפאר אצל אב"י אף את העמוד הראשון.³² הדיווחים על מבחני התלמידים במושבות החדשות הובאו לרוב ברצף גרפי וניסוחי, תוך שימוש ב'ו' החיבור לפני שמות הישובים למשל: "בגדרה בשני בניסן שבוע זה היתה פה בחינה [...] ובמזכרת בתיה: נבחנו התלמידים ביום ב' [...] ובראשון לציון".³³

הדיווחים מהאירועים המקומיים הנכחו בעיתון את שמו של הישוב אשר בו נערך האירוע, ואשר לעתים היה עדיין בחיתוליו. "חדשה" אחת למשל מהמושבות עסקה במכתב תודה ששלחו צעירים מראשון לציון ורחובות לזמר בשם דוד קבנובסקי, על כך כי הוא יודע לשיר ולפרוט על הפסנתר מנגינות לאומיות.³⁴ קבנובסקי זכה כי שמו יופיע בעיתון רק בשל העובדה שנשלח אליו מכתב של מעריצים. אב"י ניסה לשזור בדיווחים מהמושבות הקטנות שלא היו בהן חדשות רבות תיאור של תהליך, ולו מינורי, אשר הביא למשמעות לאומית כבדוגמה דלעיל ב"חדשה" הסתמית בעניין משלוח המכתב לזמר.³⁵

חשיבותם של דיווחים אוזטרניים אלה לא הייתה בתוכנם. לעתים תרומתם העיקרית לתרבות הלאומית הייתה בעצם קיומם, בהיותם כוללים ברצף פרוגרמטי של דיווחים חוזרים ונשנים, אשר תפקידם לקבע בתודעה – "לשים על המפה" הקוגניטיבית – את דבר קיומו של יישוב קטנטן המאוכלס עשרות בודדות של מתיישבים אך שוקק חיים, כביכול. "וכל אותו היום נרגשה תנועה של חיים בחוצות המושבה. זה רץ הנה וזאת רצה שמה", דיווח למשל הצבאי על ההכנות לחנוכה בפתח תקוה.³⁶

דיווחים אלה, שניסו להרבות רושם של תכונה, ציפיה, גודש, ביקוש ותזוזת, היו נפוצים ועסקו בעיקר באירועים שאב"י חפץ בהדגשת חשיבותם והסחף הציבורי בהשתתפות בהם, כטקסי נטיעות,³⁷ טקסי חנוכה,³⁸ ונשפי פורים.³⁹ ככל שאפשר לאבחן מתוך הטקסט, ההמולה שניסה אב"י לשקף לא הייתה מומצאת. היא נאחזה בדרך כלל בקטע ריאלי שפרשנות עתירת הקשרי מקרו הפיחה בהם חשיבות.

היה זה תרגיל בעיצוב אווירה ובהמצאות בכל מקום, כאשר הסיפור מבצע מהלך יותר משהוא מתארו, כלשונו של דה סרטו (De Certeau, 1990). זאת ועוד, נוכח הייצוגים המגמתיים והדיספרפורציונליים בעיתוני אב"י, ייתכן שבני הישוב החדש היו יכולים לחוש כשליחי העם, כאילו נכנס בהם דיבוק הזולת,⁴⁰ והם נתונים תחת זכוכית מגדלת. גם מעשי היום-יום הפעוטים שלהם יכלו לזכות בדיווח עיתונאי ארצי. ייצוגים אלה היו יכולים להשפיע גם על המתיישבים עצמם, לרבות בעניין מחויבותם לפרויקט הציוני. אפשר שכך הושפע גם עיצובה השקט של הכרתם העצמית כאליטה נבחרת, מתוחמת ומובהקת. כך או כך, בתוך שנים אחדות מיום שהונחה כף רגלם לראשונה על אדמת ארץ ישראל, הפכו המהגרים בעיתוני אב"י להגמוניה.

בית התלווה הסבר על המשמעות הלאומית של בניית המוסד, הסבר אשר נעזר ברכיבים תאולוגיים:

עתה אנו בונים ב"ס שבו ימצאו מקלט בטוח לנשמתם הלאומית מאות ילדים, שיבואו מכל קצות הגולה, כדי להכות שרש עמוק בארץ אבות [...] לפנינו הרי יהודה. על במותיכם נפלו חללים גבורי עמנו! הננו מניחים יסוד למקדש מעט שממנו יצא בעוד דור, או דורות אחדים, גבורי ישראל שיצעדו בצעדי און על הרי ישראל. שמעו עמים והאזינו ארץ! רגשותינו עמוקים עתה כמובם, רגשות קדושים ממלאים בשעה זו את כל ישותינו מ"תהום רבה עד רום רקיע". אבל אין בפי מלים להביעם [...] בגמנסיה זו הננו מנסים לברא דור שיהיה בעל־מרץ וילך בצעדים בטוחים, דור שיהיה בעל נשמה עברית שלמה וקושרים אנו את חיינו העתידיים עם הרצל⁶². [...] בחפש גמור הננו מניחים את היסוד לבנין אותו הבית שיברא לנו דור שלא יהיה בו אף צל של פגימה, דור כזה שימשוך את מלחמתנו בעד קיומנו הלאומי.⁶³

הדיווח על "אירועי דיבור" כתחליף לפובליציסטיקה

בבליית הדיווחים על אירועים עם פרשנות על משמעותם ביקשו עיתוני אב"י לצרוב בתודעה את החדשות עם הפרשנות להן. דיווחים רבים על אירועים כללו ציטוטים מדברים אשר נשאו דוברים רמי מעלה באירוע המסוקר, ויצרו עבור הקורא את המסגרת הערכית הלאומית. ציטוטים אלה חסכו לעתים מעיתוני אב"י את הצורך להוסיף פרשנות לאומית. מזיגת החדשות בהצהרות על המשמעות הלאומית של האירוע הקשתה על פרימת התפר בין החדשות לרפלקסיה הלאומית לגביהן. דעת הקורא הורגלה לכך שגם אירוע פעוט לכאורה נבחן כנגד ערכי האומה, או ראוי שייבחן. כל היבט אקטואלי הונף בכך אל המטא־היסטוריה היהודית. כך גם פותחה תודעתו ההיסטורית של הקורא המתמיד.

אסטרטגיית פעולה עיתונאית זו הייתה לגיטימית על פי כללי המקצוע. גם הציטוטים מפי הנכבדים בטקסים היו חלק מהאירועים, ודיווח הגון היה אמור לכלול אף אותם. זאת ועוד, באירועים מסוקרים רבים היה הנאום הלאומי הממריץ ללבו של האירוע ולמעשה לעילתו, ועל כן למרכזו של הדיווח. כך, למשל, הועלתה מזכרת בתיה על המפה הקוגניטיבית בזכות אירוע אשר בו דיברו מורים עם תלמידים:

היום התאספנו תלמידים ותלמידות בביה"ס לשמע מפי מורינו הנכבדים ממאורעות היום הזה ונשמע מנאם בעברית יפה ע"ד היום הזה וערכו וע"ד יחס יושבי א"י לכל אחב"י [אחינו בני ישראל] בתפוצות ישראל, שהוא כיחס נשמה לגוף, ושעלינו להשתדל להיות גם אכרים טובים וגם אכרים יהודים למודי תורתנו יודעי לשוננו, להשתמש לדבר בה כל הימים, ויודעי דה"י [דברי הימים] לעמנו הגדול והרם, אשר ירד כל כך בזמנים רבים בחרבנות ובגלויות וישאר עם כל זה רם ונשא ושוכן עד.⁶⁴

ציטוטים מפגישות ומאספות אשר נערכו ביישוב החדש פתרו חלק ניכר ממצוקת התכנים בעיתוני אב"י. בלעדיהם היו נדונים היישובים החדשים להיות מזכרים לעתים רחוקות יותר. ציטוט מאירועי הדיבור במושבות הוסיף ממד של דרמה ואפשר שילוב של סימני קריאה וקריאות הידד ממקומות יישוב אשר לולא זאת היו מתקשים לייצר חדשות הטעונות קונפליקטים ודרמות. יתר על כן, שלהבת התמיד של הדיבור הלאומי הייתה לגורם מייצב בחייהם של המתיישבים. תלושים לרוב ממולדתם, מרוחקים מהעיר, נתונים לחסדי הברון, הממטרים והכנופיות הערביות, היה הדיבור הלאומי הממשע אחד הממדים היציבים בעולמם, אם לא היציב שבהם. הוא נשא את רגעי הסבל והשבר ועטף את רגעי האושר והתקווה, היה למערך מקיף של אמונות. לחלקם הוא היה מעין תחליף

הרושם שבמומדים הפנימיים ובעמודים הראשונים שכנו דיווחים שזכו לראות אור אך ורק בזכות שיקול דעת עריכתי מוטה לאומיות. טכניקה נוספת להגברת ערך הידיעות מהיישוב החדש הייתה הוספת פרשנות לאירוע בניסיון לייצר לו משמעות לאומית, ולעתים אף ביי־לאומית. למשל:

הגיגה יפה זו, מלבד תכונתה בתור חג יובלו שלא אדם שפעל הרבה בעבודת התחיה הלאומית החברית בארצנו, נהפכה מעצמה גם לחג נצחון הלשון העברית החיה. כי זו הייתה חגיגה עברית בכל משמעותה של מלה מתוקה זו לנו. למן ההתחלה ועד הסוף, נשמע באולם קול הדבור העברי החי, היפה, המתוק! וכל זה בפני שני קונסולי הממשלות שבתי־הספר עומדים תחת רשותם ובפני שני באי כח הרשות המקומית של המעארף, ועוד אורחים נכרים.⁶⁵

אפשר לטעון, אם כן, שרצף הדיווחים מהיישובים החדשים העניק לקורא תחושה שהיישוב החדש פרוש במרחב באופן משמעותי, שהוא תוסס ומלא חיות, גדוש משמעות לפחות כמו היישובים הוותיקים, והפעילות ביישובים השונים תואמת ערכים לאומיים משותפים המלכדים אותם על אף שונותם וריחוקם הגאוגרפי זה מזה. לא רק הגיבורים החיים, גם המתים קשרו לעתים את היישובים החדשים זה עם זה והתוו בתודעה את הקו הלאומי. כך למשל, בדיווח על מותו של ישראל פיינברג,⁶¹ ציין הציב כי הוא "לחם" בגדרה, ו"עמד כגבור" כנגד המחלות בגדרה,⁶² וכי "זיעתו ודמו הרטיבו את אדמת ראשון־לציון, גדרה ובאחרונה חדרה".⁶³ מותו של הרב יחיאל מיכל פינס נתן להאור הזדמנות לשרטט את נתיב חייו שעבר בהקמת פתח תקווה וגדרה ומוסדות "לאומיים" אחדים.⁶⁴ סיקור ההלוויה של פינס היה הזדמנות לציין את שם המושבות אשר מהם הגיעו מספידים בני הישוב החדש, כ"האיכר ליבוביץ מגדרה".⁶⁵

החיים החדשים ביישוב החדש

המינוח (טרמינולוגיה) הוא אחד הכלים אשר באמצעותו כוננה הצינון את הנרטיב שלה.⁶⁶ המושגים האחדים אשר עברו בחינה קודיפיקטיבית קפדנית בידי אב"י, סייעו באספקת האדנים המושגיים אשר עליהם נבנתה הקהילה הלאומית המדומינת, שהורכבה מאנשים שונים ממקומות שונים. כך למשל על פי שיח הדומות, ב"בית העם"⁶⁷ התכנסו הלאומיים בעיר ובכפר, ב"בית־הספרים"⁶⁸ הם קראו וניהלו פעילויות תרבות וב"מדרשה"⁶⁹ (מילה שיצר אב"י עצמו) למדו בנוותו ובניו של האדם הלאומי שהתגורר בירושלים או באחוזת בית. בתוך כך התגבשה השפה הסמנטית בעזרת ייצוגיה בשטח, והתכנסה אל מובניה המדויקים. השפה נעשתה בלתי נראית או כמעט בלתי־נראית, והתלכדה עם "המובן מאליו" התרבותי שהלם את ההנחות הפוליטיות הלאומיות.

המתיישב העברי תואר כחרוץ, ערכי וצנוע,⁶⁰ אך השיח ההתיישבותי בעיתוני אב"י היה פעמים רבות שיח של גאווה וראווה. הייתה זו ראויה מוסווית בשיח ענייני כביכול, הנאחז במערכת של הסתמכויות על עובדות לגיטימיות כתנובת גפנים, זכיה בתחרויות יין,⁶¹ טקסים חגיגיים, ועל סימון ראשוניות בתחומים רבים (מעין שיאים ונקודות ציון סמליות שהקשר הערכי הלאומי העלה את ערך הדיווחים עליהם). ההישגים והשיאים לא נחשבו בדרך כלל להישגי המתיישב בעיר ובכפר, אלא להישגיה הקיבוציים של הלאומיות ולגאווות העם. לדיווחים הענייניים נוספו ציטוטים או פרשנויות שהטעינו את הדיווח במשמעות לאומית. כך, למשל, לדיווח על טקס הנחת אבן הפינה לגימנסיה הרצליה באחוזת

האירוע האזוטרי מוכל בתוך נרטיב-על לאומי

השיח הלאומי הורחב מעל דפי העיתון, וניתן לו גוף ממשי בחיי היום-יום.⁷³ מערכת עיתונאית קונצפטואלית יצקה משמעות במה שהיה יכול להיחשב בלעדיה למאום חדשותי. מערכת זו כללה גם את החיים הלאומיים בערים הוותיקות, תוך שהיא מזהה את פיסות הלאומיות העירוניות וסופחת את רסיסהן אליה ללא התנצלות. הלאומיות תפסה בעיתוני אב"י מעמד של כעין דת.

"האלוקות הלאומית" בעיתוני אב"י התבטאה בפרטים הקטנים, מזמורת גפן ואסם מלא בר בכפר,⁷⁴ ועד ילדה שהגישה פרח לתורם פוטנציאלי ללאום.⁷⁵ מרגע שהוענקה לטובייקט המסוקר נשקית הקסם הלאומית, לא היה עוד המעשה הזניח מוכל עוד רק בגדרי עצמו. כל תנועה בו, במקביל לתכליתה היומיומית, כמו הפעילה באמצעות מערכת קורים בלתי נראית גם את גלגלי הלאומיות הקדושה בעולמות של מעלה, ונשאבה לתוכה כאל מערבולת ענק.⁷⁶ הלאומיות הייתה לסיפור המפתח אשר בו התאגדו ההנחות התרבותיות של היישוב החדש.⁷⁷ סוג האדמה בפתח תקווה וכמה עצי זית בגדרה היו עניינו המובהק של הציבור.⁷⁸ ההזדהות עם חיי המושבות הייתה כה רבה עד שאב"י התיר לבני המושבות לא אחת להפקיע שטחים בעיתונו כדי לפרסם את תודותיהם למי שסייע בידם בענייניהם היומיומיים.⁷⁹

הענקת משמעות לאומית, כרשת ערכית הפרושה על כל המרחב, שללה את זניחותם של האירועים הבטלים, הפקיעה למעשה את מקומיותם והפכה אותם לפיסה בתוך אירוע לאומי רב מוקדי, בולעני, מתמשך ומתגלגל התובע מנתיניו התמסרות אין קץ. היא שימשה נימוק מתמיד לפרסום הדיווחים הזניחים מן ההיבט העיתונאי, בעיקר מהיישובים החדשים.

התקבצות הדיווחים הזניחים אל תוך מטריצת המשמעויות אשר התווה אב"י לא הותירה מחוץ לה אף אירוע זניח במושבות. מרגע שהושחלה על חוט המחרוזת הלאומית, גם כתבה על זרעי לפת אדומה בגדרה נדמתה כמלאכה עיתונאית לגיטימית שיש לה משמעות.⁸⁰ תיאור רגע כניסת עגלות הכורמים אל היקב ראוי היה על פי מדרג זה לדיווח מפורט.⁸¹

ההתלכדות המדומה של המושבות מעל דפי העיתון

פעמים רבות נכללו היישובים החדשים בדיווח מקובץ תחת כותרת אחת: "המושבות" או "במושבות".⁸² כותרת זו הייתה לסדר ממוסד בעיתוני אב"י. מדיניות עריכת הטקסט והעיצוב הגרפי של אב"י תמכה בדרך כלל ברעיון שהמושבות הן מגור נפרד והדיווחים מהן הם כוליות לכשעצמה. היה זה הביטוי הגרפי הנחרץ ביותר לשונות הסמלית שביקש אב"י לטפח עבור מי שהוא ראה בהן את קבוצות מגלמיה המובהקים של הלאומיות. במסגרת דרך ביטוי זו נהגו עיתוניו של אב"י לדחוס פעמים רבות את כל הדיווחים מהמושבות לטור אחד, לעתים אפילו ללא מעברי פסקה, עד ליצירת פסקת ענק אחת ללא קיטוע. כך הצטופפו "הנאמנויות השכנות והדומות של הפרשנות": מושבה נשקה למושבה ומעדר למעדר, מתקשרים בשתיקה נאמנת זה עם זה. כל ייצוג ממושבה כלשהי תרם כפי כוחו, תוך ניצול תעתועיה של ההידמות, לפירוש הריבונות הבודדה של "האחד הלאומי" שהקורא נתבקש לדמיין.

רצף הדיווחים מהמושבות, המקובצים ללא אתנחתא גרפית, שלל מכל דיווח פרטני את האפשרות להיות תחום ושקוע בתוך שלו. האפקט הנפשי שיכול להתעורר מסוג זה של דחיסות עריכתית וגרפית היה

דת. לא פעם, אם לא צוטטו דוברים מהאירועים המסוקרים – אשר קשרו את האירוע לתכנית העל הלאומית – הוסיף העיתון את נדבך הפרשנות, בבחינת "כל שאנו עושים הוא לפרש את עצמנו בינינו לבין עצמנו" (De Montaigne, 2009).

מדווחים מהשטח

יחסי המתיישרים עם עיתוני אב"י לא היו רק יחסי מסוקר-מסקר או יחסי צרכן עם מערך ייצור. כוח האדם העיתונאי הדל מאוד אשר עמד לרשות אב"י בעיתונו אילץ אותו לנדב מתיישרים לתפקיד של דווחים מקומיים.⁸³ גם אליטה יישובית כאנשי ביל"ו ייצרה מדי פעם תוכן לעיתוני אב"י.⁸⁴ אנשים עמלים אשר חשקו שיניים ושתקו בהתמודדות קשה מנשוא בשמירה, במטע ובכרם,⁸⁵ ואלה שביקשו להידמות להם, פשטו מרצון את צניעותם, ודיווחו לאב"י על תנובת שדותיהם, על מעשי שכניהם ועל עלילותיהם של מורי ילדיהם. האינטימיות גויסה לעיתון וממנו אל הדמיון הלאומי.

בעידן של אידאות מופשטות וגדולות מהחיים הצליחו עיתוני אב"י לחמוק פעמים רבות מהמליצה ולייצר שיח מקביל של לאומיות אנושית המגולמת במעשי יום-יום ומיוצגת בידי אנשים קונקרטיים בעלי שם, בעיות ותיאור תפקיד, ואשר חייהם דמו פעמים רבות לחייו של הקורא. בכך זכו העיתונים במידה של אמנות וייצרו אפקט הזדהות שהקל על הגיוס האידאולוגי. המוצר המתוכנן לעילא בידי אינטלקטואל מבריק, מחושב ורב תחומי דמה לעתים, בזכות הדיבור השיטתי "מהשטח", לקולו של העם, קול ריאלי שאינו נתון למניפולציה, שכביכול אין מאומה בינו ובין המושג "קהילה מדומינת". אלא שלמרות רכיבי הריאליה המשמעותיים שבו, היה זה מכשיר מתוחכם לדמיונה של הקהילה; הייתה זו וריאציה מוקדמת ומעניינת למעבר מ"עיתונות של אנשי עט פריטיים" ל"שירותי הצרכנות הציבוריים של אמצעי תקשורת ההמונים" שתיאר יורגן הברמס (Habermas, 1989, pp. 181-190).

לעתים פרסמו עיתוני אב"י רפורטז'ות בנות מאות מילים אשר תיארו כיצד האיכר הלאומי מסתגל למצופה ממנו: "הביטו, התבוננו היטב אל הפנים השזופים של האכרים האלה בהנפם את החרמש שבידיהם, שבלי זההב כמו משתחיים ונופלים ארצה".⁸⁶ אנשי ביל"ו אשר עברו מראשון לציון לגדרה, תוארו כ"בעלי שאר הרוח לכל דעה נאצלה ונעלה".⁸⁷ ההשגבה והניסיון לסחוף את הקורא בוצעו לעתים באמצעות מה שנראה כהתלהבות הכותב מההישגים במושבות. כך יצא **הצבי** מגדרו למראם של איכרי באר טוביה ביום עבודה רגיל: "מה נעימה התמונה ומה נהדר המחזה לראות את אחינו האכרים בצאתם השדה לחרש ולעדור אדמתם!"⁸⁸ בדרך כלל הייתה זו התלהבות כמו ספונטנית, כתובה היטב, מוגהת לעילא, פעמים רבות עם ביטויי אחווה, מילות קריאה וסימני קריאה,⁸⁹ שעודדו את הפנמת קווי המתאר של הדימוי בדבר האופן הנכון לחיות בארץ ישראל.

ההתלהבות של עיתוני אב"י הובעה לא רק מתהליך ההיקשרות של המהגר אל האדמה, אלא אף מחגיגות המציינות נקודות זמן למן תחילת התהליך, לעתים תוך הבבלות ההבנה כי לחגיגה ישנו ממד של אינדוקטרינציה הפועל על נפש המשתתף בה. "חגים כאלה יעשו רושם טוב על הבנים והבנות גם על הגדולים ויהי רצון שישמע קול ששון ושמחה בכל המושבות", דיווח **הצבי** מהחגיגות אשר ציינו מלאת 13 שנה להגעת אנשי ביל"ו לגדרה.⁹⁰

כאשר דובר על מוצרי תעשיית האלכוהול, טופחה בעיתוני אב"י בדרך כלל גאווה קולקטיבית: "בסקירה הראשונה יפעל עליך ברק אצטבת בקבוקי היין אדום, לבן, יין ראשון-לציון, יין גדרה, יין פתח תקווה, קוניאק ראשון לציון"⁸⁷. אב"י התפעם מיכול הענבים: "הבצירה האדירה, הכבירה, האיתנה". דומה שהוא התענג לא פחות על ביטוי שמותיהן של המושבות. התענגות זו הביאה אותו לפרט את שמותיהן גם כאשר לא היה בכך הכרח עיתונאי. "רחובות, פתח-תקווה, ודי חנין וגדרה", מנה הצבי את אוצרותיו הסימבוליים.⁸⁸ כאשר היה מדובר בדיווחים על מצב לימודי העברית, התרחב הדיווח במדור "בהמושבות" וכלל לצד דיווחים ממושבות כעקרון וגדרה גם עדכונים על המצב בערים ותיקות כיפו וצפת.⁸⁹ אולם זולת יוצאים מהכלל, נשמר בעיתוני אב"י טוהר המחנה.

מפגשיהם של נציגי המושבות אופיינו לא פעם בסיקור הלכי הנפש של המתועדים. אב"י, שהצהיר כי לבו הוא "לב היהודי החדש של ארץ-ישראל החדשה",⁹⁰ ביקש להיות שותף ביצירתו של "לב לאומי" חדש גם למתיישבים החדשים. בני המושבות היו מצוידים, לפחות על פי עיתונות אב"י, בתודעה לאומית, ואף בתשוקה להתאחד בלבם עם נציגי המושבות האחרות. כך למשל "באו לאספה באי כוח מושבות יהודה, פתח-תקווה, ראשל"צ, רחובות, באר-יעקב, גדרה, קושינה, עקרון – כלם, כלם, בהכרה עצמית הכירו בנחיצותה של הסתדרות הכחות, של אחדו הלבבות בהנהגת מסדרה אחת מסודרה על ידי עצמם".⁹¹ גם את החופשות המליצו עיתוני אב"י לנהל כמעט במעגל סגור, בעיקר בין המושבות ובין עצמן: "בני ראשון ליפו, בני יפו לרחובות, בני רחובות לגדרה, בני גדרה לראשון וכו".⁹² סיקור אספות כגון אלה של כורמי המושבות נבלל בתודעה בסיקור ההתועדויות המדומיינות מעמוד 3. סיקור האספות הממשיות הגביר את אמינות הדיווחים אשר התמקדו במושבות המהגרים ונחוו כמעט כליל את חייהם של בני היישוב הוותיק. הדיווחים חוללו היסטי דימוי משמעותיים לא רק ביחס ליהודי היישוב הוותיק בארץ ישראל, אלא אף ביחס למתיישבים החדשים עצמם.⁹³ נטייתו של אב"י, שהלכה וגברה עם השנים, להתרכז בייצוגים היותר מייצגים (בדרך כלל אלה היותר מהודרים) של הלאומיות, כפי שתפס אותם, היו יכולים להעניק רושם מוטעה כי חייו של הלאומי הממוצע נעים בין כרמים מניבים, הצגות⁹⁴ והציגות לאומיות, טקסים שבהם מכבים מכבים זקופי גו⁹⁵ ונשפים אשר בהם יש סיכוי רב לפגוש מורים חדורי חזון ולשיר עמם מנגינות לאומיות בלווי פסנתר.

העלמת האכזבה המרה, הירידה והייאוש הכבד

מציאות מתוארת זו לא הייתה כוזבת לחלוטין, אלא שנעלמו ממנה בדרך כלל רוב רגעי הקושי הכלכלי, מלוא מגוון ההתקפות ומעשי האיבה, המחלות וההגירה מן הארץ.⁹⁶ נוקשותם של פקידי הברון, הריקנות שהיא לעתים מנת חלקו של הנאחז ביישוב קטן ומבודד, קשיי השפה, השבר התרבותי שנגע כמעט בכל תחום וכן הלאה, עוד מיני צרות ומכאובים. העשייה הפנומנלית של אב"י וחבריו בתחום התרבות לא הצליחה למלא עד תום את הריק התרבותי שנוצר מהגירה, מחילון או מנחיתה אל תרבות בחיתוליה, שאפילו מילים בסיסיות חסרו בה עדיין. לעתים ההתמודדות של המתיישבים הראשונים הייתה טראומטית במיוחד: "התנפלות פתאמית, הריגת שכנים, גנבת ילדים; אחרי דירה ברפת, בשותפות עם הבהמה", תיארה בהצבי אחר שנים בת למשפחה שהתיישבה בנס ציונה וברחובות.⁹⁷

קיומה כביכול של אחדות פעולה של פריטים נפרדים, זהות לכידה, גודש עשייה, קוצר זמן, הצטמצמות במשאבים חומריים, עליונותה של האחדות, יכולת להשליט אותה, והתפרשות יעילה ומלאה במרחב תרבותי נתון.⁸³

איחוד הדיווחים מהמושבות היה אמצעי פשוט להכללת מחוזות התשוקה המדומיינים בתא ידע מאורגן בלשון מסדירה, אשר בכוחו היה לחבר אותם בתודעה לרשת מדומיינת של יישובים בעלי מכנה משותף אחד. היה זה מרחב מובהק, ריטואלי, אשר דחה פעמים רבות את הגורמים שיכולים לשבש את מהלך התארגנותו או את דימויו. אפשר לראות את ההידמיות המעורפלות הללו, של הזדמנויות רומנטיות למען זיכרון המצוי במצב הכן, כצעד בדרך להידוק המטפורי של היישובים ל"היישוב". כיוון שלא דובר במכנה משותף גאוגרפי מרחבי מובהק, הם קוטלגו בצוואת כ"היישוב" על בסיס נבדלות אידאולוגית שהתבטאה באורח החיים ולמעשה גם אתנית, יהודית ומזרח אירופית ברובה.

העריכה והגריפה ליכדו את מה שהפרקטיקה הפוליטית והחברתית אפשרה באותם ימים בארץ ישראל רק לעתים רחוקות: מפגש של נציגים מהמושבות השונות. הדיווחים שהולחמו לפסקת ענק אחת גדולה מהמושבות, היו לעתים יכולים להיחשב לוועידת פסגה מדומה מעל דפי עיתון של נציגים מתחלפים מהיישוב היהודי, אשר פוליטיקאים מקצועיים לא הצליחו להפריע לכינוסה. נמנו עמה איכרים מתחילים, מורים חדורי חזון, ילדי גנים, תלמידי בתי ספר, משוררים לאומיים, זמרי מקהלות ועסקנים מקומיים שנפגשו בדרך כלל על כורחם בהאור בעמוד 3 או סמוך לו. שם הם כמו חגגו במסירות את תקינותו התפעולית של היום-יום ונכנעו לנהדרותם של החיים הלאומיים. הם היו לסמל מייצג בלי שייצגו למעשה עד תום את עצמם הריבוני. נשגבים אך מופשטי סוברניות אמיתית, הם התקרבו זה לזה כשהעיתון עיצב את אשליית צמצום הפערים הגאוגרפיים ולעתים את אלה המנטליים. שם נדמו לאחד. בכך כמו אושרה חשיבות מפגשי האתמול והזנה התודעה לקראת מפגשי המחר, על דמיוניותיהם המתחלפות, שבוודאי אף הן תהיינה שותפות למצג ההיקסמות מההרמוניה של מנגינת נבל לאומית המנוגנת על מאות מיתרים רחוקים זה מזה, ומנוצחת ביד נעלמה.

בכל אירוע כזה גילמו דמיות ההווה משהו מדמיות העבר, אך הציגו גם את הדימוי המעודכן של אנשי המושבות. ייצוגי ההווה היו כלולים מייצוגי העבר, ומיננם השתנה על פי צורכי הזירה התקשורתית. למרות חוסר היציבות שבייצוגים היו בהיגד המתמשך הזה מהמושבות רכיבים שחזרו על עצמם. הדמיות מהמושבות גילמו בדרך כלל, תוך צייתנות לקו המנחה של העורך אב"י, נורמליות של יישוב המורכב ממיושבים בדעתם, פסטורליה נרודניקית עמלה ושבעת רצון, אשר ספק אם קיימת בישראל היום. כך למשל, לעתים הייתה מושבה צעירה כגדרה יכולה להידמות מפורשות בעיתוני אב"י ל"גן עדן".⁸⁴

לעתים דיווח העיתון על אספות של נציגי המושבות, ופעמים רבות שימשה תעשיית היין כציר נושאי אשר סביבו ליכדו את המושבות למרחב עשייה אחד. עיתוני אב"י נתנו במה לסיקור אספת כורמים "נכבדת", כלשונו, "של המושבות הכורמות ראשון-לציון, רחובות, זכרון-יעקב, גדרה, ואדי חנין".⁸⁵ הדיווחים על הוועידות של נציגי המושבות החדשות היו נרחבים יחסית. הם סיפרו על תהליכי ייצור, כגון: "זה עשר שנים שגדרה עושה מענביה אלכוהול ואחר היא מובילה אותו לראשון לציון", אך גם תיארו באמפטיה את הדמעות אשר התנוצצו בעיניהם של הדוברים במפגשים הללו.⁸⁶

התמיכה הכספית החודשית אשר הברון אדמונד דה-רוטשילד מזרים לכיסי אב"י.¹¹² בעתות כגון אלה היה אב"י מסיר את הכפפות ומתאר את הצדדים הנרגנים של המתיישבים: "בדבר המושבות מעולם לא אמר הצבי כי הכל טוב ויפה. פעמים רבות אמרנו, כי גם הפקידים הם בשר ודם, וככל בשר ודם הם עלולים לשגות ולהכשל לפעמים באיזה דבר. אך המשגות האלה, מצד אחד, קלי הערך לעומת עצם הדבר, ומצד שני יתקנו מעט מעט. אבל, נודה ולא נבוש כי אין לנו כל תקוה כי תבוא עת זהב שבני המושבות ירננו צדקות הפקידים כל הימים."¹¹³

מתן ערך ליישוב החדש והפחתת ערך היישוב הוותיק
מתן משקל יתר לדיווחים על אירועים במושבות החדשות בעיתוני אב"י הפך את המתיישבים החדשים לגיבורי תרבות באופן קיבוצי, והקטין את חשיבות האירועים ביישוב היהודי הוותיק, שהיה מאוכלס כביכול ב"לא-יצרנים של תרבות".¹¹⁴ על רקע מדרג החשיבות החדש בין שתי הקבוצות אשר יצר העיתון, אפשר לאבחן יחס ערכי שונה אל שתי האוכלוסיות. כך, למשל, בעוד עיתוני אב"י הביעו באופן מתמשך את סלידתם מתימכות כספיות מחוץ לארץ בבני היישוב הוותיק (משטר "החלוקה"), הם נהגו לא לבקר כלל תמיכות כספיות אשר מקורן מחוץ לארץ בבני המושבות החדשות. הענקת אלף פרנק לכל אחד מבני גדרה מטעם חובבי ציון,¹¹⁵ או מענק מהנדיב הידוע לשם חפירת באר המים של גדרה,¹¹⁶ למשל, לא נתפסה בעיתוני אב"י כמעשה פסול אלא מבורך, שכן תמיכות תקציביות אלה קוטלגו במערכת הגיונות נפרדת, מבודלת ומנומקת.

פירוט התמיכות במתיישבים יצר שיח של שקיפות. כל קורא של הצבי יכול היה לדעת את שמות האיכרים אשר נתמכו במשמר הירדן, בגדרה ובפתח תקווה.¹¹⁷ בהתאם לכך חשו המתיישבים לא פעם כי חשבונותיהם הכספיים הם עניינו של הציבור וטרחו לגלותם מיוזמתם.¹¹⁸ שקיפות זו הגיעה עד כדי חטטנות בחשבונותיו של הזולת, אשר נתפסה כלגיטימית: "מגדרה מודיעים: נתוספו במושבתנו שני אכרים חדשים אשר משערים את הונם למליונים. לפי שעה קנו את אחוזת מר ברסקי בסך תשעים אלף פרנק."¹¹⁹ בעיסוק היתר היחסי בענייני היישוב החדש אפשר לראות גם פגיעה בדימוי משמעות החיים ביישובים הוותיקים, בעיקר בתחום חיי הקהילה שבהם. שיקופם הושתק בעיתוני אב"י כמעט כליל.

אב"י התכחש לעבר הקרוב ה"גלותי" ודחה את הרומנטיקה שהייתה נסוכה עליו. מחקרים אחדים, דוגמת אלה של אמנון רז-קרקוצקין, עמדו על היבטים של הכחשה ושל השתקה שעליהם נשענת התודעה ההיסטורית הישראלית הצינונית, שהרי הזיכרון עניינו הוא השכחה והשתקה. לדעת חלק מהחוקרים, בתהליך הגדרתה וכינונה של התודעה היהודית כתודעה לאומית טריטוריאלית קיבל יסוד השליטה מקום מרכזי ומפורש כפועל יוצא של עצם הניסיון להגדרה הלאומית.¹²⁰ קביעה דומה לזו של רז-קרקוצקין – אשר כוונה במקורה לעניין שלילת הגולה – אפשר להחיל גם על היישוב הוותיק בארץ ישראל. ככל שעמעום ביטויי החיים הקהילתיים בטבריה, צפת וחברון הוא בגדר "השתקה" הרי שהייתה זו השתקה רכה ומוסווית, אשר כללה הסטה עמומה ובלתי מוצהרת של מרכזי כובד והביאה לחילופי הגמוניה תרבותית ביישוב היהודי. עם זאת הייתה זו השתקה שיטתית ונחושה, שהבנתה בעיתוני אב"י סדר אילם של גאוגרפיה חברתית דיפרנציאלית.

עיתוני אב"י, בעיקר בראשית דרכם, לא העלימו מהקורא את ממד הסבל של המתיישבים הראשונים, ואת קשיי התובלה והשיווק של איכרי ראש פינה ויסוד המעלה: "פה העגלה דבר זר ושוק למכור את התבואה אין".⁹⁸ "זה ימים ושנים סבלו האנשים האלה", סופר על איכרי גדרה.⁹⁹ אווירת המחסור בגדרה זכתה אף לשמש נושאו של שיר של מחבר "התקווה", נפתלי הרץ אימבר. הביקורת בהצבי על ספרו של אימבר, אשר בו נדפס השיר על סבלם של איכרי גדרה, לא מצאה בו איכויות לשוניות, אך היללה "רעיונים יפים ונעלים" אשר מצאה בו.¹⁰⁰

איכרי המושבות יכולים היו לקרוא בעיתוני אב"י כיצד משא חייהם הכבד הופך לאמנות ולמיתוס בעל משמעות. עם זאת, אב"י נמנע מאזכורם של הייאוש הכבד והאכזבה המרה, הטוטלית. השיח אשר הכיר בסבל דוכא או עומעם לטובת שיח של תקווה ורמזים לפיצוי. הסבל נדמה לעתים למשאב מתכלה, המתמעט מאליו משנה לשנה. כך, למשל, תואר כי המרץ של האיכר לעבוד גדל "עד אין גבול בשעה שהתקווה הנעימה מתחילה לשלוח אליו קרניה המזהירות".¹⁰¹ הודגשו מאמצים אשר נשאו פרות בזכות ה"ברזל האנושי" אשר הובילו ליצירת "גן עדן אלוהי" במקום "אדמה שוממה תחת שמים לוהטים אלפי שנים".¹⁰² שנים ספורות אחרי ההזדהות עם הסבל הומשלו המושבות ביהודה לפעוטות עם כאב שיינים, תוך מתן רמז כי כאבי הילדות של המושבות עתידים לחלוף במהרה.¹⁰³

עיתוני אב"י עודדו את האיכרים להתגבר על הקשיים באמצעות תיאורי חזונות מוגשמים בעתיד, פירותיו של עמל ההווה. לכורמי ראשון לציון, למשל, היה חלום למכור יינות מחוץ לארץ ישראל, וחלום זה העניק להם נחמה ברעיון הקושי. חזון היינות היבשים מובא מפי האיכרים עצמם: "והאזן לא תמלא משמוע כל התקוות הנעימות אשר ישעשעו בהם אנשי ראשון לציון את נפשותיהם. כל איש בונה לו היכלים ברעיונו. וכלם פה אחד אומרים כי עוד יבא יום וכל הגלה עוד תשתה מיין כרמיהם, ומדם ענביהם"¹⁰⁴ תשכר כל הארץ.¹⁰⁵ באופן דומה עודד הצבי את תעשיית הקוניאק של גדרה אשר גם "סוחרים אשכנזי מהללים את הקוניאק הזה ביחוד".¹⁰⁶

עם הדחיקת ביטויי המזוקק של הסבל הפך זה נחלתם הסימבולית של המתיישבים הראשונים, כאשר הבאים אחריהם כבר נקלטו אל תוך מעגל חיים שאין בו כביכול מידה רבה של כאב ועגמומיות אלא בעיקר מאמץ ומסירות גדולה. הקושי אוזן לכאורה אל מול הסולידריות החמימה והאירועים הקהילתיים. על כן במציאות אשר נשקפה מעיתוני אב"י נעשה לא פעם ניסיון לעמעם את הקדרות ולהבליט את ההתלהבות והשמחה באמצעות הדגשת החגיגות. כך, למשל, מראשון לציון דווח כי "הקהל הרב מלאי-חיים ושמחה. הקהל מריע: 'הידד!'"¹⁰⁷ מגדרה דיווח עובר אורח מאושר: "ומה מאושר חלקי כי זכיתי השתא לקחת חלק משמחת בני גדרה ובי"ו"¹⁰⁸; ואילו הדיווח מחגיגה ביפו צבט בוודאי את לבו של כל קורא שלא נכח בה, שכן "מי שלא ראה את שמחת התלמידות לא ראה שמחה מימיו".¹⁰⁹ גם אם המהגרים החדשים והוותיקים מעט יותר לא ידעו מה לחוש, בא העיתון והורה להם כיצד עליהם לשמוח, ולעתים הדגים שאפשר לעשות זאת כראוי לחגיגה הגונה "על כוס יין".¹¹⁰

המציאות הנשקפת מעיתוני אב"י נדמתה מיופיפת מדי לעתים אף לבני היישוב החדש עצמם. בעיקר יצא קצפם על כך שאב"י איננו תומך במאבקם נגד פקידי הברון, ואף תומך בהם.¹¹¹ (ספק אם ידעו על

אבחנות אלה משיקות למסקנותיו של אמנון רז-קרקוצקין שהחשיבה הציונית התעלמה מהעבר שאחרי היציאה לגלות, וכן שעל פי הלאומיות הציונית, לארץ עצמה לא הייתה היסטוריה מחוץ למקומה בדמיון התאולוגי היהודי-נוצרי: "הארץ שאליה התבצעה השיבה לא הייתה הארץ הריאלית, על תושביה וההיסטוריה שלה, אלא הדימוי של הארץ בתיאולוגיה היהודית נוצרית. כל היסודות שעיצבו את היחס לארץ הושאלו והמשיכו את התפיסות הנוצריות – את הארכיאולוגיה הנוצרית ואת הנוסעים הנוצריים, זאת תוך פנייה אל אתרים אחרים".¹²⁷

לגאוגרפיה היישובית של אב"י הייתה אפוא נטייה לסמן מקטעי יישוב, אירועים ואנשים שהיו "פוזיטיביים" מבחינה לאומית ביישוב הוותיק, ואשר היו קרובים בהיבטים מסוימים ליישוב החדש, לבדלם בכך גאוגרפית מסביבתם הקרובה ה"ישנה", אשר תוארה לא פעם כ"מסואבת" וכ"מלוכלכת",¹²⁸ ולחלצם בזכות מעשיהם או תכונותיהם הלאומיות מההקשר הגאוגרפי הטהור שלהם.¹²⁹ בשלבו סימון חברתי, תרבותי וערכי זה בדיווחים השוטפים מהיישובים הוותיקים, פעל כביכול אב"י נגד האבחנה הגאוגרפית הסטראטיפית הגסה האפשרית של "טובים" (היישוב החדש) ו"רעים" (היישוב הישן), וכונן מערכת גאוגרפית חברתית מורכבת, רבת פנים אך עם זאת מגמתית וברורה מדרג, כזו שהקומונסנס מבחין בה בנקל. אחד מאמצעי ההזרה בין החדש לישן היה השימוש בביטוי "עבריה",¹³⁰ שהוצמד לעתים לשמה של מושבה חדשה, סופרלטיב שהיישובים הוותיקים אשר גם בהם התגוררו יהודים דוברי עברית לא היו יכולים לזכות בו.

במקביל לכך פעלו עיתוני אב"י לסמן התנהגויות "גלותיות" ביישוב הישן. בין יתר אזכורי המאפיינים הגלותיים אפשר למנות למשל את ההתראות השיטתיות בדבר תנאי הסניטציה הירודים בערים הוותיקות, בעיקר בירושלים,¹³¹ אשר אב"י ניסה להילחם בהם, אף באמצעות העלאת שלל נימוקים הלכתיים;¹³² או תופעת מכירת בשר פיגולים.¹³³ **הצב**י ראה חובה לדווח ש"אשה אחת ראתה אצל קצב, בשר מלא תולעים ורקבון, בשר חלאה שאי אפשר היה לעמז בפני ריחו. ותשאל האשה: למי הוא הבשר הזה? ויען הקצב: לתלמידי מקוה ישראל". העיסוק בזהמה הדהד את תיאורי הלכלוך מהגולה בעיתוני אב"י, למשל לכלוכה האופייני של תחפושתו של מרדכי היהודי בערי ליטא,¹³⁴ ויכול היה ליצור בתודעה רצף בין-דורי ובין-יבשתי של לכלוך יהודי גלותי כביכול. אזכורם של מאפיינים גלותיים נוספים של היישוב הישן פעל בתודעה להפיכת היישוב הוותיק למעין סניף של הגלות, "ליטא דארץ-ישראל". תיאורים אלה, לצד פולחן ההתפעמות מהיישוב החדש, היו למבט מקודד אשר יצר היררכיה ברורה בעיתון שנשא רטוריקה של אחדות לאומית, אך היה מאורגן בפועל גם סביב הבדלים פנים יהודיים, על בסיס מה שהוא סימן כאבחנה עניינית מותרת.¹³⁵

האבחנה בין בני המושבות ובין כל האחרים חלחלה אל תודעת אלה אשר דיווחו לעיתוני אב"י או לחלופין היה זה עורך קפדן בעל תפיסת עולם ברורה אשר הטביע את חותמו על דיווחיהם. המושבות היו מקום קונקרטי בעוד יהודים תושבי המקומות האחרים תוארו פעמים רבות ללא שיוך גאוגרפי. כך, למשל, בידיעה על הלוויית הגביר אברהם מויאל מיפו ציין סופר **הצב**י כי הלוויית המת באו "כל גדולי עדתנו וגם מכל הקונסולים ומכל גדולי הערבים ואנשי המושבות מראשון לציון, עקרון, פ"ת, גדרה, והאדון הנכבד הירש ממקוה ישראל עם כל התלמידים".¹³⁶ אב"י היה שותף מרכזי ביצירת מדרג זה באופן ישיר, ובמקביל סיקרו עיתוניו את האופנים שבהם הוטמעה היררכיה זו

אחד ממאפייני הפעולה אשר סייעו להסוואה של השתקת חשיבות היישוב הישן הייתה העובדה שדיווחים מהיישובים הוותיקים לא נעלמו מעיתוני אב"י. נהפוך הוא, הם הופיעו בהם בשפע, אלא שההקשרים שלהם יצרו תמונת-על שונה מתמונת העל אשר הצטיירה בעיתוני אב"י ביחס ליישוב החדש שקיומו הפך את הארץ, כלשון אחד הדיווחים, ל"ארץ-ישראל החדשה".¹²¹

הדיווחים מערי הקודש היו יכולים להיות בעלי הקשר שלילי, כגון דיווח על שחיתות כספית בממסד הרבני בחברון,¹²² או חיובי, כגון דיווח על תושבים בטבריה אשר תרמו למפעל הציוני,¹²³ או תיאור חברי אגודת מכבי שהצטרפו לחגיגות ל"ג בעומר בירושלים ו"הדבר הזה הביא רוח-חיים אצל הירושלמים".¹²⁴ אלא שגילויי הפוזיטיביות ביישובים הוותיקים קושרו פעמים רבות ללאומיות וסופחו אליה, ואילו הנגטיביות (למשל: מצב הסניטציה בירושלים) נותרה נחלתם של תושבי ערי הקודש והיישוב הישן, ולמעשה שייכת אל "המקום" ואל מי שמבקש להמשיך ולהשתייך אל אותו "המקום" הגאוגרפי. אפשר לטעון, לפיכך, שבעיתוני אב"י היישוב הישן היה לא רק אזור גאוגרפי אלא אף אזור נפשי. אזור המתכרסם מאליו מעצם נַיְחָתו, מְרֻפְף־אחיזה מעצם ותיקותו, מתוקף שתיקותו. העבר התנ"כי, לעומת זאת, לא הוצג בעיתוני אב"י כמתחלה או כשתוק אלא כמין עבר נצחי, שאפשר לעשות בו רדוקציה בחומר אך לא ברוח, המשתוקק להיות מדובב, שיכול להצמיח מעצמו איברים תומכי לאומיות בכל מילניום שיתבקש לעשות זאת.

הייתה זו אבחנה בין שני סוגי העבר ובפועל אף הנגדה ביניהם. מן הצד האחד עמד העבר הקדום המיוצג בידי ההון התרבותי העתיק הקלאסי; היה זה עבר גלוי זה שנים (ייצוגיו, למשל, הי: הכותל המערבי, חומות ירושלים), והצטרף אליו זה הנחפר זה מכבר (תל גור, תל חסי וכדומה), וכן מה שלא היה גלוי ולא נגלה אך שאפשר היה לדמותו בעזרת התנ"ך. כל גופי ההון התרבותי האלה היו בעיתוני אב"י בני חסות של הלאומיות הרציונלית והמערבית – קואליציה של ה"עתיק" עם ה"מודרני", אשר הותכה להון תרבותי אשר זוהה כ"עברי".

מן הצד השני ניצב ההון התרבותי של העבר הקרוב של הארץ: יוֹשְׁנו הַלְאָה לא העניק לו כל זוהר, והוא המשיך להיות מנוהל בידי היישוב הישן (ייצוגים אופייניים: קבר רבי שמעון בר יוחאי, קבר רבי מאיר בעל הנס, קבר האר"י הקדוש). על כן היה הון סימבולי זה, כמיוצגיו, "ישן" סתם, "יהודי", חומק בעקשנות מאור הנאורות ומקבע עצמו באשמתו דווקא בעידן המחוק, הבטל, בתוך אי הרציפות ההיסטורית. מבחינת הלאומיות המשורטטת בעיתוני אב"י היה ההון התרבותי הישן – להבדיל מזה העתיק – בעל כוח משיכה של חפץ בלוי ומזיק הרבה יותר ממנו (לא מזיק לכשעצמו אלא בשל תרומתו לטיפוח האמונות הטפלות וחלקו בתעשיית הגבאות, החלוקה והצדקה).¹²⁵ ה"לאומי" היה בעיתוני אב"י לקוהרנטי לא רק עם ה"מתקדם" ו"האירופי", אלא אף עם ה"רציונלי".¹²⁶ עם ניסוחם של ההגיונות הלאומיים (שהיו ל"היגיון") בעיתוני אב"י, נעדר היישוב הוותיק בדרך כלל מראית של היגיון לאומי ולמעשה היה לנטול "היגיון" זולת אינטרסי הבטלה והשנור (אינטרסים שהם בעיני ה"רציונליים", האינטרסים ה"רציונליים" של "חסרי הרציונליות"). על כן, במידה מסוימת אפשר לטעון שמהלך מתמשך זה בעיתונות אב"י שרטט אף את גבולות הרציונלי אל מול זה חסר הרציונליות, ומכאן אף את דמות האוחז בעבר המשמעותי לעומת זה שאוחז בעבר נטול המשמעות.

עליהם היה לרוב מנוכר, ביקורתי וחסר אמפטיה. כאשר הובעו בכל זאת צער או חמלה על מצבם, היה זה במישור הקיבוצי, ככאב על חלק הנמנה על ה"עם".

לא פעם ביטאו עיתוני אב"י צער על שבני היישוב הישן אינם אדונים לגורלם. כך, למשל, הביע הצבאי כאב לב, כלשונו, נוכח ניסיונותיהם חסרי התוחלת בעיניו של יהודים מאמינים להתפלל בקבר רחל אמנו בתחינה לביטול גזרת הגיוס לצבא התורכי. הצבאי סבר כי יש להתייחס "לעניינים גדולים כענין הזה כמו שראוי לאנשים בוגרים".¹⁴⁵ ילדותיות ופתיות ייחס אב"י לכל אלה שנפלו בפח עושי הנסים. עיתונו דיווח על "תרמית" של אדם אשר שלח מכתבים למאות יהודים בארץ ישראל ומחוזן לה בדרישה שישלחו לו כסף, כדי שרוב בעל כוחות בירושלים יתפלל לקרוע גזר דין שיש עליהם בשמים, כביכול. השוטים המאמינים בעניינים כגון אלה הם המאפשרים את התופעה, סבר העיתון.¹⁴⁶

אב"י עצמו נתן דוגמה אישית לרציונליזם היאה ללאומי המתקדם. אף ששכל שלושה ילדים בתוך שבועיים, הצהיר לימים כי בעת מעצרו בידי התורכים כרעה אשתו ללדת,¹⁴⁷ אך הוא לא עשה שימוש בסגולות וביתר אמצעי השמירה המסורתיים שהיו מקובלים בקרב בני היישוב הישן בירושלים, להגנה על היולדת והילוד: "אשתי ילדה, ונדמה לנו לכלנו כי הסכנה עברה, ובשלוה ובמנוחת נפש קבלנו את השבת, ולא חלינו ולא חשנו, כי לילית עם כל כת שלה מרקדים סביבותינו. עלי להודות, כי לא עשיתי שמירה ליולדת, לא הדבקתי 'שיר המעלות' ולא התיתי קו על כתלי החדר סביב סביב".¹⁴⁸ האור הטיפף למלחמת תרבות אשר בה יכריע כוח השכל והתבונה את הבערות. בנסיבות העניין היה ברור כי כוונתו לבני היישוב הישן:

כל משכיל, איש ישר אשר הורם בשכלו ותבונתו ויגבה מכל ההמון, איש אשר חונן בדעת ובהשכלה, זאת אך זאת חובתו: להלחם בעד דעותיו ורעיונותיו, חובתו להיות נושאי דגל מחשבותיו, חובתו לגשר את הרוח הרעה האצורה בקרב ההמון אשר סביבו ולהכניס תחתיה רוח צח, חובתו להיות מטרה לכל חצי הבערות, אך גם להיות גבור כזה אשר כלי יוצר של הבערות לא יצלח עליו, להיות גבור כזה המכריע סוף סוף את הבעורים בעם תחתיו ואל משמעת התבונה יכניעם.¹⁴⁹

בשלב מסוים לא היה צורך בתיאור המעשים ובעיקר המחדלים אשר הביאו לכינונם של בני היישוב הישן בשולי התודעה של עיתוני אב"י, שכן תכונותיהם ומהותם היו כבר מוצפנים ומקודדים בשמות מקומות היישוב שלהם. די היה בציון מקום מושבם כדי שהתודעה הלאומית סקולרית תקטלג אותם בשולי הגאוגרפיה החברתית.

"גלותיות" זו אשר יוחסה לערי הקודש וליתר יישובי היישוב הוותיק וליושבי נטרלה לעתים בחלק מהדיווחים, למשל בהקשר לביקורי תיירים מיוחסים בירושלים ובחברון אשר מבחינתם ערי הקודש היו הן תרבותי יקר ערך.¹⁵⁰ גם בדיווחים על אירועים בעלי משמעות לאומית אוזכרו היישובים הוותיקים לא בהקשר שלילי, ושמן של היישובים הוותיקים היה יכול, בהקשרים לאומיים אלה, להתנוסס בכותרת. דוגמה לסיקור בעל גוון לאומי מהערים הוותיקות הוא סיקור התכנסותם של חברי ועד הלשון העברית תחת הכותרת "החיים בירושלים" (כמו אין מדובר בהטיה תרבותית סטטיסטית באשר התכנסות זו איננה משקפת ומייצגת את אופי חייהם של רוב תושבי העיר).¹⁵¹ כך גם סיקור חגיגות לאומיות כדוגמת חגיגות העברית,¹⁵² חגיגות חנוכה בבתי הספר ב"פ,¹⁵³ או טקסים אשר כללו נאומים לאומיים.¹⁵⁴ הדיווחים מהערים הוותיקות הדגישו בעיקר את העשייה הלאומית ויצרו הטיה ודיספרופורציה ביחס

בעיקר בקרב צעירים: "יצאו ארבעה מורים ועשרים תלמידים ברגל לסייר בשבוע זה את המושבות ראשון לציון, ואדי חנין, רחובות, גדרה וקסטיניה, למען תת לתלמידיהם מושג נאמן מעבודת אחינו בני המושבות בכלל ובימי הבציר בפרט".¹³⁷

האבחנה בין היישוב החדש לזה הישן לא התייחסה רק לקבוצות האוכלוסייה אלא אף לרשויות המנהל המקומי. כאשר דיווחו עיתוני אב"י על ועדי המושבות, היו אלה בדרך כלל דיווחים סלחניים ומלאי אמפטיה. האמפטיה של אב"י להתנהלותם של ועדי המושבות לא הייתה מוחלטת. היא נסוגה מפני החלטות שלא עלו בקנה אחד עם תפיסתו, ולעתים כללה ביקורת מאופקת. למשל, האיסור בפתח תקווה על הופעה של שחקנים ושחקניות על במה אחת.¹³⁸ כאשר דווח על תפקוד העיריות בערים הוותיקות, נשאה הרטוריקה לעתים אופי של שיח זכויות אזרח תקיף אל מול רשות העומדת למבחן הציבור.¹³⁹ הדברים נכונים אף כשמדובר היה בעירו של אב"י, ירושלים. למשל: "למן הישיבות הראשונות צריכה העיריה לשים כל מעיניה וכל דעתה בשאלה הגדולה של הבאת מים חיים לירושלם. אין צרך להרבות דברים על חשיבות דבר זה לעירנו ולבריאות יושביה, וזה יהיה המבחן הראשון שתעמד בו העיריה החדשה להוכיח עד כמה היא זריזה במעשיה לטובת הקהל".¹⁴⁰

הדיווחים הללו בעיתוני אב"י, בנוכחות השיפוטית העקיבה והחמקמקה שלהם, דיללו את זכויות היתר בדימויו של היישוב הוותיק ולמעשה פעלו לנישולו הזוחל מארץ המילים החדשה והמתוחכמת אשר נוצרה בעיתון (ואשר בה היו מכונסים צפני המחוות של התרבות החדשה). אפשר לראות בעיתונות של אב"י הדגמה מוקדמת לטענתם של אנשי אסכולת פרנקפורט, אשר התייחסו אל העיתונות הצהובה כ"תעשיית תרבות". העיתון השתתף בתהליך מחיקת התרבות העממית ה"אנתנטית" של הקורא והחלפתה ב"תרבות ההמון". כלומר האליטה החליפה את התרבות של העם בתרבות שהיא עיצבה בשביל העם.¹⁴¹ נישול תרבותי זה החל בשעה שהיישוב הוותיק היה הרוב הדמוגרפי בקרב היהודים בארץ ישראל הממשית אשר התנהלה מחוץ לדפי העיתון. המגמה לייצור שיטתי של תודעת גלות פנימית באמצעות סימונן של מובלעות מפקקות מעט של מעין "מתחמי גלות" בארץ ישראל, אפשרה פתחי מילוט מהגלות הפנימית של היישוב הישן. נקודת האור המודגשת ביחס ליושביהן היא כי שוליותם איננה מוחלטת ואיננה אחידה. מקום מושבם איננו בגדר גזרה על יושביו, שכן אפשר להיחלץ ממנו בזכות מערכת ערכים ומעשים ראויים, כאשר הבוחר לחלץ עצמו ממתחמי היישוב הישן מותיר מאחור את שכניו בלי עתיד, בלי תקווה בלי חלום.

כך למשל, תואר יופיו של ילד ממוסד אורתודוקסי, אשר הצטרף לפעילות הלאומית של נטיעות ט"ו בשבט: "לא הרחק ממני ילד קטן, כבן שבע שנים, עם פאות ארוכות, תלמיד התלמוד-תורה, עם עינים שחורות ועמוקות, יפה וצח כשמש, כורע על ברכיו ונוטע לבדו. הוא תקע את הנטע הרך בגומה, והוא חופר בידיו הקטנות את האדמה מסביב ומשליך אותה אל תוך הגומה".¹⁴² הילד מתלמוד התורה סומן כ"אחר", אך עקב המעשה הראוי מן הבחינה הלאומית הוא התקבל בברכה אל הלאומיות. זו דוגמה נוספת לשימוש שעשתה התפיסה הציונית במנגנונים חברתיים של בחירה חופשית כביכול כדי להבנות את הזהות הציונית, שימוש שהעניק לה עוצמה סימבולית לא רגילה.¹⁴³ הנתורים מאחור ביישוב הישן היו אצל אב"י לנעדרי זהות בדרך כלל,¹⁴⁴ והשיח הקיבוצי

אלא תולדת הבניה אקטיבית שתכליתה אינסטרומנטלית: להבנות את הנשגב הלאומי, החדש, הנאור והאקטיבי. לעיתוני אב"י היה תפקיד מכריע בעיצוב דימויו של היישוב הישן ככזה.

סיכום

עיתוני אב"י, שהיו לזירת התרבות המרכזית בראשית העלייה הראשונה, השגיבו את דמות המהגר שנקלט במושבות ותיארו אותו כבן לקבוצה נבחרת והגמונית. המתיישבים במושבות החדשות טופחו כאלטיה הפועלת למען העם, לרוב על חשבון יוקרתו של היישוב הישן.

אמצעי ההשגבה של בני העלייה הראשונה והשנייה במושבות כללו בעיתוני אב"י שלל של פרקטיקות עיתונאיות, ובהן התייחסות מגזרית נפרדת אל המושבות החדשות אשר היה לה ביטוי עריכתי וגרפי. כרוניקה זניחה יחסית של אירועים מקומיים במושבות הוצגה בשיטתיות כבעלת משמעות עיתונאית נוכח ערכה הלאומי. דיווחים מקומיים יחסית מהמושבות הוצמדו לא פעם לחדשות חוץ גורליות, אסטרטגיות עימוד אשר היה בה כדי להעניק ארשת חשיבות לדיווח הזניח מהמושבות. כמו כן עסקו עיתוני אב"י בשכלולי הקידמה בעולם. הצימוד בין לאומיות לקידמה תמך בכך שהגישה הלאומית של המתיישבים היא חלק מתנופת הקידמה העולמית, וכי ההתיישבות הלאומית היא עצמה ביטוי של קידמה.

השגבת בני המושבות אירעה במקביל לירידת קרנו של היישוב הוותיק. עם זאת השיח בעיתוני אב"י נמנע מדיכטומיה פשטנית של "טובים" כנגד "רעים", וביטא מציאות מורכבת ורבת פנים, דבר שתמך באמינותם ובחשיבות השיח אשר יצרו.

הערות

- * המאמר מבוסס על פרק בעבודת דוקטור, *מקורות תאולוגיים בתפיסתו הלאומית של אליעזר בן-יהודה*, שנכתבה בהנחיית פרופסור גדעון קוז'וד"ר מריה גוריאה במחלקה ללימודים עבריים ויהודיים באוניברסיטת פריס 8. תודתי נתונה לפרופסור קוז'וד על תרומתו הרבה למחקר.
- 1 על קביעותיו של סטיוארט הול בדבר תפקידם של כלי תקשורת ביצירת קונסנוס ראו טרנר, 2003, עמ' 315. על יצירתו המקבילה של הקונסנוס באמצעות הקנון הספרותי, ראו: פרוש, 1992, עמ' 10. על האופן שבו גורמים לקבוצות אוכלוסייה לכבד את הקנון הקונסנוואלי, ראו Robinson, 1989, p. 572.
 - 2 על כלים אורחיים בייצור התודעה הלאומית ראו שהם, 2013, עמ' 25.
 - 3 על חשיבות העיצוב האידאולוגי בשנות הבריאה של מדינה ראו: Eliade, 1963.
 - 4 על גבולות סימבוליים של לאום ראו Erickson, 1964.
 - 5 על שרירותו של עימוד עיתון מול קהילת קוראים מדומיינת, ראו: אנדרסון, 2000, עמ' 64-66.
 - 6 העדפה להנכחת האידאולוגיה כציטוט בתוך דיווח על אירוע, על פני הגשתה באופן ישיר כפובליציסטיקה, הולמת מגמה שמתאר גדעון קוז'וד, לדבריו, העיתונות היהודית העממית החדשה משנות השמונים של המאה התשע-עשרה העדיפה את הדגם האמריקני ואימצה טכניקות דיווח חדשות אשר העדיפו את הכתב על חשבון הפרשן, את החדשות על חשבון הפובליציסטיקה. קוז'וד, 1999, עמ' 40.
 - 7 על הסיקור כסיפור ראו רועה, 1998. יצחק רועה סבור ש"הסיקור האובייקטיבי" של העיתונאים – השיח המימטי שלהם – הוא בדיוק אותה רטוריקה היוצרת אפקט או רושם של הצגת המציאות כמות שהיא. למעשה, זהו שיח אידאולוגי או "שיח של משאת נפש" לא פחות ממה שהוא "שיח של האמיתי".
 - 8 מושג "מהנדס תרבות" משמש חוקרי תרבות, לא היסטוריונים של הלאומיות היהודית. אניטה שפירא סבורה כי סיפור גיבושה של התרבות הלאומית מוצג בידי חוקרי תרבות כמבצע מכוון ומתוכנן לכנינה של תרבות ידועה מראש. היא

למציאות אשר שררה מחוץ לעיתון בערים הוותיקות, אשר בפועל לא היו עסוקות בענייני לאומיות.

בידול זה שבין פעילות לאומית ביישוב ותיק ובין פעילות אשר איננה נושאת גוון לאומי, האדיר את הפעילות הלאומית בערים הוותיקות על חשבון הפעילות אשר התקיימה בהן ואשר לא קושרה ללאומיות. דיווחים ממקטעי פעילות מסוימים ביישובים הוותיקים הצטרפו לדיווחים מהמושבות החדשות ובישרו על עולם חדש, יוניברסל לאומי חובק כול יישוב יהודי, המתעלם במהותו מאורחותיו של העולם שהיה קיים בארץ ישראל בטרם העלייה הראשונה. דימויו של היישוב הישן הפך גלתי יותר ויותר עד שהתודעה העיתונאית, ובעקבותיה זו הציבורית, קברה אותו בתהום נשיה של חידלון וחוסר רלוונטיות יחסי.

זיהויו של תהליך הפיכת מתחמים גאוגרפיים בארץ ישראל ל"גלותיים" במידת מה בתודעה יכול להשתלב בתפיסתו של אמנון רז-קרקוצקין ביחס למקומה של שלילת הגלות בהיסטוריוגרפיה הציונית. רז-קרקוצקין הדגיש את ההבדל העקרוני בין תפיסת הארץ של היישוב הישן ובין התפיסה הציונית. האתרים מעצבי התודעה של היישוב הישן, למעט המקומות הקדושים בירושלים וחברון, נגעו דווקא לתקופה הבתר מקראית: הר מירון וקברי התנאים ואף אתרים מאוחרים יותר כמו קבר האר"י. אף שהיסטוריונים ציונים שאפו להדגיש את רציפות היישוב היהודי בארץ ישראל, טען רז-קרקוצקין, בפועל הם פעלו לשלילתה של רציפות זו.¹⁵⁵

באחת הדוגמאות הנדירות אשר בה התייחסו עיתונאי אב"י בשנותיהם הראשונות לקברי הצדיקים בגליל, תוארו הקברים כ"קברי הנשיאים ואבות בתי הדינים ראשי הישיבות והתנאים בגליל".¹⁵⁶ התיאור ביקש להדגיש את ממד הסמכות והריבונות שהיה מגולם כביכול בתפקידם של חלק מן התנאים והצדיקים (אשר אכן היו בהם נשיאים ודיינים, אך ככל הנראה לא זה ההיבט בדמותם אשר בעטיו פקדו את קבריהם רבבות יהודים במשך הדורות, מה שהפך את אתרי קבריהם להון סימבולי בעיני יהודים רבים).

טענת רציפות היישוב היהודי בארץ ישראל הודגשה במיוחד בידי היסטוריונים כדניור.¹⁵⁷ הגאוגרפיה הקדושה הזאת נמחקה גם היא בנרטיב הציוני, כתב רז-קרקוצקין, שכן היא הציגה תודעה שבה עקרונות הגלות עומדים במוקד ההגדרה העצמית היהודית בתוך הארץ. ייתכן שיש לכך קשר לדגש של רז-קרקוצקין על הדמיון הציוני של הארץ שאיננו נגזר מתוך המסורת היהודית: "אדרבא, העיצוב המחודש של תפיסת הארץ הוא אחד ההיבטים של מה שניתן להגדיר כפרוטסטנטיזציה של הזיכרון היהודי, ואת המגמה ליצור מרחב משותף יהודי נוצרי, המעמיד את עצמו בניגוד לארץ, בניגוד למזרח המוסלמי. בגיאוגרפיה זו לא היה מקום מרכזי לירושלים, שהיחס אליה בשלביה הראשונים של הציונות היה אמביוולנטי".¹⁵⁸

בדיקת אבחנותיו אלה של רז-קרקוצקין על עיתונות אב"י ויחסה למתחמי היישוב הוותיק והחדש באמצעות הדוגמאות שהובאו לעיל ובאמצעות אירועים נוספים מלמדת כי אב"י נהג על פי עקרונות המודל שרז-קרקוצקין ייחס לאדריכלי הציונות בסוגיה של שלילת הגולה. אב"י פעל להעמיד את היישוב החדש נגד המרחב המקומי הנוכחי, אך כממשיך המרחב המקומי הקדום, לרבות היישוב היהודי הוותיק בהסתייגות אשר תוארו לעיל. היישוב הישן היה לאחזר אשר בכוחו התחדדו יתרונותיו והודגשו מעלותיו של אחיו החדש. אחרות לא הייתה נתון שאין לו הופכי, כפי שהוצג בהיסטוריוגרפיה הציונית הקנונית,

- מצינת כי היו כיוונים מגוונים של השפעות אידאולוגיות-תרבותיות שהשלימו זו את זו. לדעתה קשה לדבר על "סוף מעשה במחשבה תחילה", אלא על העתקת דפוסים שהציונים הכירו מניסיוןן של תנועות לאומיות באירופה והתאימו לצרכים ולאופי המיוחד של היהודים. שפירא, 2014, עמ' 62.
- 9 על ביטויי התנכרות, גילויי התנשאות והבעת רגשות שליליים (זלזול, טינה, איבה או שאט נפש) כאסטרטגיה לשם יצירת ריחוק בין אישי, ראו סמואל, 2002, עמ' 158.
- 10 מחנכים יהודים קלטו מן ההשכלה הגרמנית את מושגי האסתטיקה, הסדר והנימוס והטיפו להתקרבות היהודי לגופו ולסביבתו הטבעית. אבות התנועה הציונית המשיכו קו מחשבה זה והרבו להתייחס, בכתביהם ובנאוניהם, לדמותו של היהודי ה"גלותי", המנוון וחסר הכוח. חריף, 2011, עמ' 12.
- 11 על הנאורות של האינטלקטואל ראו סעיד, 2010, עמ' 49.
- 12 יחס מתנשא זה של אינטלקטואלים מקומיים (שהושפעו מאינטלקטואלים מערביים) אל בני עמם אפיין גם אינטלקטואלים בארצות אחרות. בנדיקט אנדרסון מתאר כיצד הפילהלניות שבה נתקלו אינטלקטואלים יוונים במרכזי התרבות במערב אירופה רוממה את רוחם, והם נטלו על עצמם לחלק את תושבי יוון בתקופתם מכבלי ה"ברבריות", דהיינו להפוך אותם ראויים לפריקלס ולסוקרטס. אנדרסון, 2000, עמ' 104-103.
- 13 "גדרה", **הצבי**, 9.12.1909.
- 14 למשל, ביחס לחגיגות ה"ל בגדרה": "דחיית החגיגה בגדרה", שם, 29.11.1909.
- 15 "לחגיגת גדרה", שם, 3.1.1910.
- 16 "ספרים חדשים", **האור**, 19.12.1912.
- 17 "חנכה בנכר", שם, 15.12.1911.
- 18 "קול קורא", שם, 19.5.1913; "מכתב מאלכסנדריה", שם, 18.7.1912; "האספה הכללית של אגודת המכביים", שם, 24.3.1913.
- 19 "חנכה וחגיגותיה בארץ-ישראל", שם, 26.12.1911.
- 20 גם **המליץ** הצהיר ב-1886, כשנתיים לאחר צאתו לאור של עיתונו של אב"י, כי לא ישכח "ליחד בלבבנו את האהבה לארץ מולדתנו ולארץ אבותינו". קוץ, 2013, עמ' 80.
- 21 למשל: "מנחם אוסישקין בירושלם", **האור**, 23.12.1912. שם מתוארת ההתבוננות בבני ארץ ישראל כמבט של מבקר מן החוץ, כמין מבטו של "אחר" המסייע בהגדרת האני הקיבוצי.
- 22 "ספרים חדשים", **האור**, 19.12.1912.
- 23 כתבי העיתונות העברית באירופה מילאו תפקיד חשוב בעיצוב דעת הקהל. במצב התקשורת והפיזור של החברה היהודית של אז הייתה לכך משמעות פוליטית רבה. קוץ, 2013, עמ' 12.
- 24 אב"י לא היה הראשון ששילב מידע ופרשנות בחדשות חוץ. קדם לו, למשל, דוד גורדון ב**המגייד**. קוץ, 2013, עמ' 40.
- 25 המחקרים הקלאסיים בתחום המודרניות סברו בדרך כלל שההתקדמות אל המודרניות היא בלתי נמנעת, כפי שאף הובע בעיתוני אב"י. הסוציולוג שמואל נח איזנשטדט הראה במחקריו כיצד חברות שונות מגבשות דפוסי מודרניות שונים. תהליכי הגיבוש כוללים פתרונות אידאולוגיים אשר התגבשו בבחירות שלקטיביות של הנחות היסוד הסמליות והעיקריות והצורות המוסדיות של הציויליזציות המערביות המקוריות, ושל המערכות המסורתיות וההיסטוריות של הציויליזציות האחרות. השילוב בין שניהם מביא לשינוי צורתן ודרך פעולתם של מוסדות ומערכות חברתיים אשר יובאו ממרכזי המודרניות הראשונים.
- 26 "עשרת השבטים", **הצבי**, 13.9.1909.
- 27 אלידע, 2015, עמ' 230.
- 28 איתמר בן-אב"י, "התאטרון העברי", **הצבי**, 11.2.1910.
- 29 "שיירת המכבים", שם, 30.4.1897.
- 30 "ט"ו בשבט בחיפה", **האור**, 3.2.1913.
- 31 "מיפו ומהמושבות בגמנסיה העברית", **הצבי**, 23.12.1908; "חנכה וחגיגותיה בארץ-ישראל", **האור**, 26.12.1911; "הג המכבים בבה"ס בראשון-לציון", **הצבי**, 4.1.1889; "חג העברית ב'יפו", **האור**, 12.12.1910; "החיים בירושלם",
- שם, 26.5.1912.
- 32 "דברי ימי השבוע", **הצבי**, 8.9.1893.
- 33 "בהמושבות", שם, 9.4.1897.
- 34 "נגינות לאומיות", **האור**, 14.4.1893.
- 35 אלידע הבחין כי המושבות המסוקרות ביותר ב**הצבי** היו ראשון לציון, אשר כונתה "פאריס הקטנה" ופתח תקווה. אלידע, 2015, עמ' 70. ראו שם גם על אופן פרישת המדורים ב**הצבי**.
- 36 "חג ה'מכבים' ב'פתח תקווה'", **הצבי**, 26.12.1909.
- 37 למשל: "יום יום", **הצבי**, 27.1.1910.
- 38 למשל: "מהגליל העליון", שם, 28.12.1909.
- 39 למשל: "כתבה מיפו", **האור**, 10.3.1912.
- 40 "לא אני מביט בעולם מפנים בעיני שלי, אלא אני מביט בעצמי בעיני העולם, בעיניים זרות; נכנס בי דיבוק הזולת". בחטין, 2008, עמ' 37.
- 41 "חג ה'מכבים' ב'פתח תקווה'", **הצבי**, 26.12.1909; "העברית בפתח תקווה", **האור**, 30.3.1910. "חנכת בית העם בראשון-לציון", **הצבי**, 11.3.1898; "אבן הראשה בראשון-לציון", שם, 5.6.1896.
- 42 כגון דיווח על הטיפול האנטי-מלרי הראשון שהגה אהרן אהרנסון (1876-1919), לימים אגרונום וראש מחתרת ניל"ו: "דברי ימי השבוע", **האור**, 17.7.1891. ייתכן שהדיווח הקצר והמאופק נבע מגילו של הממציא: 15 שנה.
- 43 "חנכת בית העם בראשון-לציון", **הצבי**, 11.3.1898.
- 44 "חג חנכת הבית", שם, 24.12.1897.
- 45 ראו אצל ליבס וטלמון, 2003, עמ' 323. הצגת ההנאה כקטגוריה נפרדת מאידאולוגיה שניתה את חקר התרבות. במסגרות קודמות נתפסו הנאות התרבות הפופולריות כהמתקת הגלולה המרה של האידאולוגיה, ונחקרו בגלל הפוליטיקה שניהלו. על גישת "האלימות המשעבדת של הנעים" של בורדייה, לעומת התאוריה של בחטין, וכן על "קרניבלי" והתפיסה הברכטיאנית של העממי כאורגני וכאותנטי, כמקור הטבעי להתנגדות לשליטה הבורגנית, ראו אצל ליבס וטלמון, 2003, עמ' 322.
- 46 בעיתונות היהודית חדשות החוץ נחשבו למגזר "אצילי" של הטקסט החדשותי, משום שהיה קשה להשיגן. כך היה כבר בימי **המגייד והלבנון**, ראו קוץ, 2013, עמ' 36. הקושי נמשך גם בתקופת עיתוני אב"י. גדעון קוץ העיר שאמנם העיתונים פרחו בדרך כלל במקומות נעדרי שלטון מרכזי חזק, אבל במאבק הנצח של בעלי השררה עם הצנזורה היה קל באורח פרדוקסלי לפרסם חדשות חוץ. בהמשך לדברי קוץ על אצילות חדשות החוץ, אפשר לטעון שהצמדתן של חדשות חוץ ויוקרתיות והדיווחים מהמושבות בארץ ישראל הפיחו מעט רוח של אצילות ויוקרה בדיווחים נעדרי האצילות מהמושבות. ככל שנפגעה יוקרתו של העיתון בשל סיקור העניינים הטריטוריאליים במושבות, אפשר להניח שחדשות החוץ השיבו לעיתון את כבודו המקצועי.
- 47 "לשאלת יהודה", **הצבי**, 1.6.1900. לצד הדיווח ממושבות יהודה הובאו שם דיווחים צבאיים מהעולם. על הסיקור הצבאי בעיתונות ההמון הארץ-ישראלית ראו אלידע, 2015, עמ' 204-226.
- 48 "לשואו!", **הצבי**, 13.5.1909. גם לאחר הפיכת **הצבי** לעיתון יומי ושילובו של איתמר בן אב"י במערכת, המשיך אב"י לעסוק בעיקר בענייני פנים ובענייני העם היהודי. בנו התרכז בעיקר בענייני חוץ. אלידע, 2015, עמ' 70.
- 49 ההתהדרות ב"אירופיות" כביטוי לרוח חדשה הייתה נחלתם של עיתונים עבריים נוספים. למשל, יהודה לייב קנטור, עורכו של היומן הראשון בעיתונות העברית, **היום** (1886-1888), סבר שהוא מצליח "לברוא עיתון כתוב עברית ליהודים אבל ברוח אירופאית", קוץ, 2013, עמ' 97.
- 50 "חג יובלו של אפרים כהן", **האור**, 17.4.1912.
- 51 ישראל (לוליק) פיינברג (1865-1911) היה מחלוצי העלייה הראשונה, מייסדי ראשון לציון, חדרה ואחוזת בית. חי גם בגדרה וכיהן כראש ועד חדרה. נישא לפאני בלקינד, חברת ביל"ו, אחותו של ישראל בלקינד מייסד ביל"ו, ודודתו של איש ניל"ו נעמן בלקינד, וגיסתו של יהושע חנקין. בנם, אבשלום, היה מייסדי ניל"ו.
- 52 "ישראל פיינברג", **הצבי**, 16.10.1911.

- 53 "מענייני היום", שם, 17.10.1911.
- 54 "מצבת זכרון להרי"מ פינס ז"ל", האור, 9.5.1913.
- 55 "לוית הרי"מ פינס", שם, 18.13.1913.
- 56 רם, 2006, עמ' 51; קימלינג, 1995.
- 57 "האספה הכללית של אגודת ה'מכבי'", האור, 24.3.1913; "ירושלם יום יום", שם, 6.5.1912; "מכתב מאלכסנדרה", שם, 18.7.1912; "ירושלם יום יום", שם, 3.5.1910.
- 58 "מהמושבות", הצבי, 17.3.1909; "אבן הראשה בראשון-לציון", שם, 5.6.1896; "החיים בירושלים", האור, 29.7.1912.
- 59 "ירושלם יום יום", שם, 19.11.1912; "בארצנו", שם, 12.4.1912.
- 60 כפי שעולה מהבעת המשאלה הצנועה הבאה, למשל: "ומה אנו מבקשים מאלהים? רק פנה קטנה, פנה צנועה, פנה משלנו, כדי שנוכל לחיות ולהתפתח בה בלי לחץ פנימי וחיצוני". "בת קול מהחגיגות", שם, 28.1.1913.
- 61 למשל: "יינות כורמי ארץ ישראל הכתרו באות כבוד על התערוכה בהמבורג". "בהמושבות", הצבי, 27.8.1897.
- 62 הדובר בציטוט מצייני כי לדור החדש תהיה נשמה לאומית, והוא יקשור את חייו עם הרצל. קישור נשמה של אדם חי עם אדם גדול מזוהה ביהדות כהתקשרות עם נשמת צדיק שנפטר. לאמונה זו שורשים עמוקים בתורת הקבלה ובחסידות. לביא, 2013, עמ' 332.
- 63 "יום גדול ביפו", הצבי, 30.7.1909.
- 64 "מזכרת בתיה, ט"ו בשבט", שם, 14.2.1896.
- 65 "קבלנים אזוריים" לדיווח פעלו בעיתונות העברית באירופה נוכח הקושי בהקמת רשת כתבים מקצועיים. קוץ, 2013, עמ' 13.
- 66 "בני ביל"ו על ענייני גדרה", הצבי, 1.1.1886.
- 67 להתמודדות ההקלאית השגרתית של הכורמים נלוו לא מעט בעיות מנהליות. ראו למשל: "הפשרה", האור, 5.7.1910. חיי הכורמים, על שלל בעיותיהם, הפכו כה דומיננטיים בתודעה הקולקטיבית, עד שלא מן הנמנע כי ישנו קשר לכך שבגילוי דעת של העורך ב-1889 דימה אב"י את הלאומיות לכרם, והבטיח: "ולא נחדול מהלחם את כל המחבלים כרם לאמנו, יהיה מי שיהיה". "לקוראינו הנכבדים", הצבי, 18.9.1889.
- 68 "דברי ימי השבוע", הצבי, 11.6.1897.
- 69 "תשובה נצחת", שם, 18.10.1912.
- 70 "בארטוביה", שם, 4.1.1898.
- 71 מילות קריאה וסימני קריאה הם אלמנט סגנוני אשר יש בכוחו לשקף התלהבות וספונטניות, ובכך ליצור תחושת קירבה לאירוע המתואר ומראית של אותנטיות ועממיות. גדעון קוץ ציין כי השאיפה לעממיות הייתה מגמה בולטת בעיתונות העברית של הרבע האחרון של המאה התשע-עשרה. קוץ, 2013, עמ' 103.
- 72 "גדרה", הצבי, 21.1.1896.
- 73 על פי תפיסת "אסטרטגיית הרלוונטיות העממית" של עיתון ההמון, הטקסט העממי נבנה כך שתהיה לו משמעות הנוגעת לקיום היומיומי של הקורא העממי. הנושא הנדון בעיתון ההמון הוגדר כך שהקורא יחוש שהוא קשור לחיי היום-יום שלו, למרחב הגאוגרפי שבו הוא חי, לעיסוקו המקצועי ולפרקטיקות החומריות והתרבותיות שלו. אלידע, 2015, עמ' 21.
- 74 "דברי ימי השבוע", הצבי, 10.10.1897.
- 75 ילדה "קטנה נחמדה כמלאך" השתתפה בגיוס תרומות לקרן הקיימת. "החיים בירושלם", האור, 26.5.1912.
- 76 אב"י ייחס קדושה ללאומיות ולרכיבים הקשורים אליה כשפה, חינוך ואדמה פעמים רבות. למשל: "קדוש הוא המקום הזה", האור, 23.6.1912.
- 77 לפי קליפורד גירץ, מערכת ההנחות התרבותיות מאוגדת ב"סיפור מפתח" (master fiction) בעל מעמד עלאי, אולי של קדושה, המעניק מובן משותף למרכיבי השונים. Geertz, 1983, pp. 121-146.
- 78 "מקרב הארץ", הצבי, 19.3.1886.
- 79 למשל, תודות אנשי גדרה לנציג הברון רוטשילד, אליהו שייד, על הסכמתו לקבל ביקב בראשון לציון את ענבי גדרה. "תודה וברכה", שם, 7.6.1895.
- 80 "דברי עבודת האדמה", שם, 28.8.1896.
- 81 דוב אריאל ליבוביץ, "גדרה", שם, 10.9.1897.
- 82 "בהמושבות", שם, 28.5.1909.
- 83 למשל: "במושבות", הצבי, מקרב הארץ, 15.1.1886. בעמוד הראשון מקובצים הדיווחים מהמושבות מתחת לקו גרפי המפריד אותן מהדיווח מיפו. כל הדיווחים מהמושבות דחוסים בפסקה אחת בלבד, בת מאות רבות של מילים, הנפרשת על שני טורים.
- 84 "גדרה", שם, 9.12.1909.
- 85 "האספה הכללית החמישית", שם, 10.3.1912.
- 86 "אספת הכורמים", שם, 2.11.1909.
- 87 "יפו", שם, 5.4.1985.
- 88 "מהמושבות", שם, 9.11.1908.
- 89 "בהמושבות", שם, 1.4.1898.
- 90 "החגיגה הרחובותית", האור, 5.5.1910.
- 91 "מכתבים גלויים", הצבי, 9.5.1909.
- 92 "ימי השביתה: במושבות ובכרמים", שם, 28.8.1896.
- 93 על פי אבחנותיו של אלידע, אפשר לומר שככלל הייתה זו עיתונות קלה הפונה ל"נפס הטוב", היצרני, הרוחש כבוד לאלוהיה. על עיתון ההמון ה"טוב" ו"הרע" ראו אלידע, 2015, עמ' 11. על ההבדלים בעיתונות אב"י בין "הקורא הטוב" בן היישוב החדש, ובין "הקורא הרע" בן היישוב הישן, אשר לדעת אב"י חשיפתו לתכנים חילוניים לאומיים תוביל לפתיחתו אל העולם. ראו שם, עמ' 44-47. על השתתפותו של "הקורא הטוב" בהפקת העיתון ראו שם, עמ' 51-59.
- 94 ראו למשל: "מיפו ומהמושבות בגמנסיה העברית", הצבי, 23.12.1908.
- 95 "מענייני היום", האור, 22.12.1911: "נכדי המכבים הם עוברים, לפנינו בסך בשריהם ובזמרותיהם, בתרגילי התעמלותם ובקומתם הזקופה".
- 96 הירידה מהארץ נדונה לא מעט פעמים בהשקפה. ייתכן שהדבר נעשה מפני שבתקופות מסוימות זכה העיתון לתפוצה רבה יחסית בחוץ לארץ.
- 97 מתוך זיכרונות של מתיישבת בנס ציונה ורחובות. הררית, "ירכתון מזכרונות הישוב", הצבי, 21.10.1909.
- 98 "מושבות ראש פינה ויסוד המעלה", שם, 26.12.1884.
- 99 "גדרה", שם, 17.7.1885.
- 100 "ברקא", שירים על ישראל וארץ ישראל, שם, 22.4.1887.
- 101 התקווה העומדת במרכז דיווח זה מובעת נוכח החדשה על סיוע שהגיש הברון הירש למתיישבי ואדי חנין, היא נס ציונה. "מקרב הארץ", שם, 15.1.1886.
- 102 "בהמושבות", שם, 27.8.1897. הביטוי מושמע נוכח הצלחת הגידולים הארץ-ישראליים באירופה.
- 103 "בדבר תוצאות מושבות יהודה", שם, 1.12.1899.
- 104 מקור הביטוי "דם ענבים" הוא בספר בראשית מט, 11: "אֶסְרִי לְגֶפֶן עֵירָה, וְלְשָׂרְקָהּ בְּנֵי אֶתְנֹ; פֶּסֶס בְּיַן לְבָשׁוּ, וּבְדָם-עֲנָבִים סוּתָה".
- 105 "מקרב הארץ", הצבי, 15.1.1886.
- 106 "מסביב המושבות – גדרה", שם, 7.6.1895.
- 107 "מיפו ומהמושבות בגמנסיה העברית", שם, 23.12.1908.
- 108 "גדרה", שם, 21.1.1896.
- 109 "מיפו", שם, 25.12.1908.
- 110 למשל, "גדרה", שם, 21.1.1896.
- 111 דברי שבח בהצבי לבכיר פקדי הברון אליהו שייד ניתן למצוא למשל ב"דברי ימי השבועיים", הצבי, 28.6.1889.
- 112 יוסף לנג, ראיון, 6.6.2012.
- 113 "תשובה קצרה", הצבי, 19.10.1888.
- 114 מושג של דה סרטו, De Certeau, 1990.
- 115 "הודיעו לנו מיפו", הצבי, 30.1.1891. דיווח נוסף נטול ביקורתיות שנתיים אחר כך, על תמיכה כספית בבני גדרה, הסתיים בהמלצה כי "יין גדרה טוב מאוד לפי דברי המבינים". ראו "יפו", שם, 3.11.1893.
- 116 "ואני הגבר", שם, 15.3.1889.

- 117 "תשובה לדברי האדון פינס", שם, 19.4.1895.
- 118 למשל, מכתב דוב ליבוניץ מגדרה, שם, 8.9.1893.
- 119 "קדמת גדרה", שם, 10.2.1913.
- 120 רז"קרקוצקין, 2007, עמ' 102.
- 121 למשל: "מכתב מאלכסנדריה", האור, 18.7.1912.
- 122 "מחברון", הצבאי, 18.10.1909.
- 123 "טבריה ר"ח אדר תרנ"ג", האור, 17.3.1893.
- 124 "ירושלם יום יום", שם, 6.5.1912.
- 125 למשל: "הסכנה", הצבאי, 9.3.1888.
- 126 גליה ירדני תיארה כיצד אב"י הכריז מיד בגליונות הראשונים של עיתונו מלחמה על הוזהמה והלכלוך, הבטלנות והשנוור, הבערות והאמונות הטפלות, השחיתות והסדרים הפרועים בענייני הקהילות והציבור, ובעד דברים חדשים כגון יופי, סדר ומשטר, שמחת החיים וכדומה. ואמנם, כבר בגיליון ח, 12.12.1884, סיפר אב"י על הבתים והארמונות עטורי הירק שהקימו הנכרים בירושלים, שכולם עשויים "בטוב טעם [...] לשם נוי, לשם יופי, לשם כבוד האומה והדת [...] ופה לישראל [...] כל זה חורבן חדש [...] מלאכה גסה, פשוטה, מגושמת, בלי נוי, בלי יופי, בלי קישוט, לא תואר ולא דהר, על כל זה פרוש אבל, רוח כהה [...] וכולו אומר חרפה לכלל ישראל". ירדני, 1969, עמ' 248.
- 127 רז"קרקוצקין, 2007, עמ' 112-113.
- 128 למשל: "כי רק בצנורות תושע ירושלם!", האור, 5.12.1912.
- 129 על סיקור מעשי שחיתות בערים הוותיקות כיפו וירושלים בהצבאי, ראו אלידע, 2015, עמ' 104-106. על תרומת סיקור מעשי האלימות ביפו לעיצוב דימויה בעיתונות אב"י כלבנטינית, מושחתת ומפגרת לעומת תל-אביב האסתטית אשר תיבנה בנוממות מערביות. ראו שם, עמ' 170.
- 130 למשל: "המושבה העבריה גדרה", הקנאות הערבית, הצבאי, 7.12.1908.
- 131 אב"י התייחס כבר בשנים הראשונות לעיתונו לעניין הסניטציה בירושלים כאל "עון גדול" של אנשי העיר. "מקרב הארץ", שם, 11.6.1886.
- 132 הנימוקים ההלכתיים לשמירת ההיגיינה כללו בין היתר אנלוגיה למצוות מעקה. שם.
- 133 "מסכות ומעשים", שם, 10.3.1909.
- 134 "דברי ימי השבוע", שם, 3.3.1893.
- 135 דיווחים שיטתיים אלה מתיישבים עם הסבריו של אנתוני סמית על כך היא הארץ הפכה "סובייקט אסתטי". סמית, 2010.
- 136 מאיר אלחמסטר, "מקרב הארץ", הצבאי, 25.12.1895.
- 137 "דברי ימי השבוע", שם, 31.7.1896.
- 138 "מהמושבות", שם, 17.3.1909.
- 139 סביר להניח שלעובדה שוועדי המושבות אוישו בידי יהודים ואילו העיריות בידי בני כל העדות הדתיות, הייתה משמעות לעניין זה.
- 140 "הישיבה הראשונה", האור, 15.3.1910.
- 141 אלידע, 2015, עמ' 13. לעתים הוחלפו היחסים החברתיים הקונקרטיים ברפרונטציות במערך דימויים ספקטולריים, מה שכינה ההוגה הצרפתי גי דבור בשם "חברת ספקטל". Debord, 1967. ראו אלידע, 2015, עמ' 13.
- 142 "בת קול מהחגיגות", האור, 28.1.1913.
- 143 שהם, 2013, עמ' 26-27.
- 144 למשל רוב אותם הדיווחים בקשר ליהודים שנוקקו לעזרה כלכלית ורפואית מהמייסון.
- 145 "עבודת הצבא הכללית", הצבאי, 13.11.1908.
- 146 אך על רמאות הרמאים האלה אין כל כך להשתומם, כמו שיש לצחק על שטות השוטמים המוסרים א"ע [את עצמם] בידי הרמאים. כל זמן שלא יחדלו שוטמים כאלה מן הארץ לא יחדלו גם הרמאים המשתמשים בשטותם להנאתם הם. רבונו של עולם! עוד לא תמו שוטמים מהארץ!". "דברי ימי השבוע", שם, 22.3.1895.
- 147 אב"י נעצר בידי השלטון העות'מאני בעקבות פרסום מאמר של חותנו, שלמה נפתלי יונס, בחנוכה תרנ"ד 1893. המאמר שהלל את גבורת המכבים פורש כאילו עומדת מאחוריו כוונת המרדה.
- 148 "חנכה", הצבאי, 18.12.1908.
- 149 "הקטור בירושלם", האור, 9.9.1892.
- 150 "מקרב הארץ", הצבאי, 11.6.1886.
- 151 "החיים בירושלים", האור, 29.7.1912.
- 152 "חג העברית ביפו", שם, 12.12.1910.
- 153 "מיפו", "הצבאי", 25.12.1908; או "חג המכבים ביפו", שם, 13.12.1912.
- 154 "יום גדול ביפו", הצבאי, 30.7.1909.
- 155 רז"קרקוצקין, 2007, עמ' 112-113.
- 156 "שבעה שבועות בגליל", הצבאי, 24.7.1885.
- 157 למשל דינור, תשל"ה.
- 158 רז"קרקוצקין, 2007, עמ' 112-113.

מקורות

איזנשטט, ש"נ (1996). "המאבק על סמלי הזהות הקולקטיבית ועל גבולותיה בחברה הישראלית הבתר-מהפכנית", בתוך: פ' גינסור וא' בראלי (עורכים), **ציונות – פולמוס בין-זמנני: גישות מחקר ואידיאולוגיות**, באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון, עמ' 1-30.

--- (2002). **הציוויליזציה היהודית: הניסיון ההיסטורי היהודי בפרספקטיבה השוואתית וגילוייו בחברה הישראלית**, באר שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב. אלידע, ע' (2008). "העיתון היומי הראשון בארץ-ישראל: הצבייה האור 1914-1908", **קשר**, 37 (2008), עמ' 9-30.

--- (2015). **העולם בצהוב: לידת עיתונות ההמון הארץ-ישראלית (מהעבני להאור 1884-1914)**, תל-אביב: המכון לחקר העיתונות והתקשורת היהודית ע"ש שלום רוזנפלד, אוניברסיטת תל-אביב.

--- (1999). "אסכולת האנאל" ותרבות הספר", בתוך: רעיה כהן ויוסף מאל (עורכים), **ספרות והיסטוריה, ירושלים: מרכז זלמן שז"ר**, עמ' 299-323.

אנדרסון, ב' (2000). **קהילות מדומיינות: הגיגים על מקורות הלאומיות ועל התפשטותה**, תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה.

בחטין, מ' (2008). **כתבים מאוחרים: פילוסופיה, שפה, תרבות, תרגום: ס' סנדלר**, תל-אביב: רסלינג.

דינור, ב"צ (תשל"ה). **במאבק הדורות של עם ישראל על ארצו מחורבן בית"ר עד תקומת ישראל**, ירושלים: מוסד ביאליק.

הכהן, ד' (עורכת) (תשנ"ח). **קייבוץ גליות: עלייה לארץ-ישראל – מיתוס ומציאות**. ירושלים: מרכז זלמן שז"ר.

חרף, ח' (2011). **ציונות של שרירים: תפקידו הפוליטי של הספורט הייצוגי ביישוב ומדינת ישראל, 1898-1960**. ירושלים: יד יצחק בן-צבי.

טרנר, ג' (2003). "אידיאולוגיה", בתוך: ת' ליבס ומ' טלמון (עורכות), **תקשורת כתבות**, כרך ב, רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, עמ' 307-335.

ירדני, ג' (1969). **העיתונות העברית בארץ-ישראל**. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.

לביא, ד' (2013). **תפילת הלב: אוסף תפילות המקובלים וסיפורים מחייהם**. ירושלים: כתר.

ליבס, ת' ומ' טלמון (עורכות) (2003). **תקשורת כתבות**, תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה.

סמואל, י' (2002). **המשחק הפוליטי: עוצמה והשפעה בארגונים**. חיפה: אוניברסיטת חיפה.

סמית, א"ד (2010). **עמים נבחרים: מקורות מקודשים של זהות לאומית**. ירושלים: מוסד ביאליק.

סעיד, א' (2010). **ייצוגים של האינטלקטואל**, תל-אביב: רסלינג.

פוק, מ' (2011). **המלים והדברים: ארכיאולוגיה של מדעי האדם**, תרגום: אבנר להב. תל-אביב: רסלינג.

פרוש, א' (1992). **קנון ספרותי ואידיאולוגיה לאומית**, ירושלים: מוסד ביאליק.

קוץ, ג' (2008). **אליעזר בן-יהודה 1858-1922: 100 שנות עיתונות יומית בארץ ישראל**. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, המכון לחקר העיתונות והתקשורת היהודית.

- Foucault, M. (1969). *L'Archéologie du savoir (Bibliothèque des Sciences humaines)*. Paris: Gallimard.
- (1971). *L'Ordre du discours*. Paris: Gallimard.
- (1966). *Les Mots et les Choses. Une archéologie des sciences humaines (Bibliothèque des sciences humaines)*. Paris: Gallimard.
- Eliade, M. (1963). *Aspects du mythe (Idées)*. Paris: Gallimard.
- Erickson, K.T. (1964). "Notes on the Sociology of Deviance", in: H.S. Becker (ed.), *The Other Side: Perspectives on Deviance* (pp. 9-21), New York: Free Press.
- Geertz, C. (1983). "Centers, Kings and Charisma: Reflections on the Symbolics of Power", in idem, *Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology* (pp. 121-146). New York: Basic Books.
- Habermas, J. (1989). *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Lefort, C. (1986). *The Political Forms of Modern Society*, tr. by J.B. Thompson, Cambridge, MA: MIT Press.
- Kouts, G. (1978). *Le Libanon, journal hébreu: (le journal "Halevanon" 1863-1886)*, Paris: Université de droit, d'économie et de sciences sociales de Paris, 1978.
- Robinson, L. (1989). "Treason Our Text: Feminist Challenges to the Library Canon", in H. Adams and L. Searle (eds.), *Critical Theory since 1965* (pp. 572-585). Tallahassee: Florida State University.
- Turner, Victor (1987). *The Anthropology of Performance*. New York: PAJ.
- Williams, Raymond (1983). *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*. New York: Oxford University Press.
- (2013). **חדשות וקורות הימים: מחקרים בתולדות העיתונות והתקשורת העברית והיהודית**. תל-אביב: המכון לחקר העיתונות והתקשורת היהודית, אוניברסיטת תל-אביב.
- (2009). "לשון, תקשורת ותפקידיה של העיתונות העברית במשנתו ובפעילותו המדינית של הרב יהודה אלקלעי", קשר, 39, עמ' 87-90.
- (1999). **מעריכים ומכתבי עתים: עיונים בתולדות העיתונות העברית והיהודית**, תל-אביב: ירון גולן.
- קימרינג, ב' (1995). **בין מדינה לחברה: סוציולוגיה של הפוליטיקה**, תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- רועה, י' (1998). "העיתונות כמספרת סיפור, הסיקור כסיפור", בתוך: דן כספי ויחיאל לימור (עורכים). **אמצעי תקשורת ההמונים בישראל: מקראה**. תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה, עמ' 455-462.
- רז'רקובצ'ין, א'ן (2007). "זיכרון, אוריינטליזם ועיצוב התודעה הישראלית", בתוך: משה נאור (עורך), **צבא זכרון וזהות לאומית**, ירושלים: מאגנס, עמ' 102-138.
- רם, א' (2006). **הזמן של "הפוסט": לאומיות והפוליטיקה של הידע בישראל**. תל-אביב: רסלינג.
- שהם, ח' (2013). **מרדכי רוכב על סוס: חגיגת פורים בתל-אביב (1936-1908) ובנייתה של אומה חדשה**. רמת גן: הוצאת אוניברסיטת בר אילן.
- שפירא, א' (2014). **ככל עם ועם: ישראל 1881-2008**. ירושלים: מרכז זלמן שז"ר.
- Barthes, R. (1957). *Mythologies*. Paris: Éditions du Seuil.
- Debord, G. (1967). *La Société du spectacle*, Paris: Editions Buchet/Chastel.
- De Certeau, M. (1990). "L'Invention du quotidien, 1. Arts de faire, et 2. Habiter, cuisiner". Paris: Gallimard.
- De Montaigne, M. (2009). *Essais (Collection Quarto)*, tr. A. Lanly, Paris: Gallimard.
- Duverger, M. (1972). *Janus: les deux faces de l'Occident*. Paris: Fayard.